

Univerzita Karlova
Filozofická Fakulta
Katedra středoevropských studií

Bakalářská práce

**Analiza porównawcza rzeczownikowych derywatów modyfikacyjnych w
języku polskim i czeskim**

(Komparativní analýza modifikačních derivátů substantiv v polštině a češtině)

Adrianna Arłukowicz

Praha, 2022

Vedoucí práce: Renata Rusin Dybalska, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji především Renatě Rusin Dybalské, Ph.D. za pomoc a cenné odborné rady v průběhu psaní této práce i během mého bakalářského studia. Karlovi Jiráskovi, Ph.D. za pomoc s korpusovou částí práce, mé kamarádce Natálii Rejkové za psychickou podporu ve chvílích zoufalostí, které při psaní této práce staly a poslouchání mých češtinářských problémů. A v neposlední řadě také mé mamě za podporu a motivaci k dosažení mých cílů.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Abstrakt

Celem tej pracy licencjackiej jest językowe porównanie rzeczownikowych derywatów modyfikacyjnych w języku polskim i czeskim. Przedmiotem mojego zainteresowania będą cztery kategorie słowotwórcze, tj. nomina feminativa, czyli nazwy żeńskie, deminutiva, czyli zdrobnienia, augmentativa, czyli zgrubienia oraz nomina juvenium, czyli nazwy istot młodych. W oparciu o załączoną literaturę oraz korpusy z serii SYN i Narodowy Korpus Języka Polskiego zostanie przeprowadzona analiza procesu słowotwórczego rzeczowników poszczególnych kategorii. Praca koncentrować się będzie również na sposobie powstawania alternacji i nieregularności w obydwu językach, a następnie na frekwencji derywatów modyfikacyjnych oraz roli, jaką pełnią we współczesnym języku polskim oraz czeskim. Ostatnim zadaniem będzie porównanie opisanych procesów w obydwu językach z naciskiem na podobieństwa i różnice w nich występujące.

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je jazyková komparace modifikačních derivátů podstatných jmen v polštině a češtině. Předmětem mého zájmu budou čtyři slovtvorné kategorie, tj. nomina feminativa, čili názvy ženské, deminutiva, čili zdrobněliny, augmentativa, čili slova zveličelá, a nomina juvenium, čili názvy mláďat. Na základě přiložené literatury a korpusů z řady SYN a Polského Národního Korpusu bude provedena analýza procesu slovtvorby podstatných jmen jednotlivých kategorií. Práce se bude také věnovat způsobu vzniku alternací a nepravidelností v obou jazycích a následně frekvencím modifikačních derivátů a rolí jejich výskytů v současném českém a polském jazyce. V závěru se práce zaměří na srovnání popsanych procesů v obou jazycích s důrazem na podobnosti a odlišnosti uvedených jazyků.

Abstract

The aim of the bachelor thesis is a linguistic comparison of modifying derivatives of nouns in Polish and Czech. The subject of my interest will be four word-forming categories, i.e. nomina feminativa, nomina deminutiva, nomina augmentativa and nomina juvenium. On the basis of the attached literature and corpuses of the Czech and Polish languages, an analysis of the process of noun formation of individual categories will be performed. The thesis will also focus on the way alternations and irregularities occur in both languages and subsequently on the frequency of modifying derivatives and the role of their occurrence in contemporary Czech and Polish languages. Overall, the work will focus on the comparison of

the described processes in both languages with an emphasis on the similarities and differences between the mentioned languages.

Słowa kluczowe: *derywacja, modyfikacja, porównanie język polski, język czeski*

Klíčová slova: *komparace, derivace, modifikace, komparace, polština, čeština*

Key words: *derivation, nominal modification, comparison, Polish, Czech*

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie.....	9
1. Miejsce słowotwórstwa w językoznawstwie.....	10
2. Onomazjologiczna teoria słowotwórstwa.....	14
2.1. Kategoria transpozycji.....	14
2.1.1. Nomina actionis.....	15
2.1.2. Nomina essendi.....	15
2.2. Kategoria mutacji.....	15
2.2.1. Nomina agentis.....	15
2.2.2. Nomina actoris.....	16
2.2.3. Nomina instrumenti.....	16
2.2.4. Nomina patientis.....	16
2.2.5. Nomina attributiva.....	16
2.2.6. Nomina loci.....	16
2.2.7. Nomina collectiva.....	17
2.2.8. Nomina habitatorum.....	17
2.2.9. Nomina consanguinitatis.....	17
3. Kategoria modyfikacji.....	19
4. Nomina feminativa.....	20
4.1. Sposób tworzenia nazw żeńskich w języku polskim.....	20
4.2. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna nazw żeńskich w języku polskim.....	22
4.3. Sposób tworzenia nomina feminativa w języku czeskim.....	24
4.4. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna nazw żeńskich w języku czeskim.....	25
4.5. Porównanie nomina feminativa w języku polskim i czeskim.....	26
5. Nomina augmentativa.....	35
5.1. Sposób tworzenia nazw żeńskich w języku polskim.....	35
5.2. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna zgrubień w języku polskim.....	37
5.3. Sposób tworzenia zgrubień w języku czeskim.....	38
5.4. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna zgrubień w języku czeskim.....	39
5.5. Porównanie nomina augmentativa w języku polskim i czeskim.....	43
6. Deminutiva.....	45
6.1. Sposób tworzenia zdrobnień w języku polskim.....	45

6.2. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna zdrobnień w języku polskim.....	47
6.3. Sposób tworzenia zdrobnień w języku czeskim.....	50
6.4. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna zdrobnień w języku czeskim.....	51
6.5. Porównanie nomina deminutiva w języku polskim i czeskim.....	54
7. Nomina juvenium.....	56
7.1. Sposób tworzenia nazw istot młodych w języku polskim.....	56
7.2. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna nazw istot młodych w języku polskim.....	57
7.3. Sposób tworzenia nazw istot młodych w języku czeskim.....	59
7.4. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna nazw istot młodych w języku czeskim.....	59
7.5. Porównanie nomina juvenium w języku polskim i czeskim.....	62
Zakończenie.....	65
Wykaz skrótów.....	66
Bibliografia.....	67

Wprowadzenie.

Celem niniejszej pracy jest analiza porównawcza modyfikacyjnych derywatów rzeczownikowych w języku czeskim i polskim.

Przedmiotem zainteresowania będą cztery grupy derywatów, tj. nomina feminativa, nomina augmentativa, nomina deminutiva oraz nomina juvenium.

Rozdział 1 ma charakter czysto teoretyczny. Na podstawie zgromadzonej literatury przedstawione zostaną najważniejsze informacje dotyczące słowotwórstwa, jego miejsca we współczesnym językoznawstwie i terminologii używanej w opisie tego systemu gramatycznego. Następnie w rozdziale 2 przedstawiona zostanie onomazjologiczna teoria słowotwórstwa i pobieżnie zostaną opisane dwie kategorie onomazjologiczne, tj. transpozycyjna oraz mutacyjna. Grupą derywatów, która zostanie opisana znacznie wnikliwiej będą derywaty mutacyjne nomina consanguinitatis ze względu na ich bliski związek z dwiema grupami należącymi do kategorii modyfikacyjnej, tj. nazw żeńskich oraz nazw istot młodych.

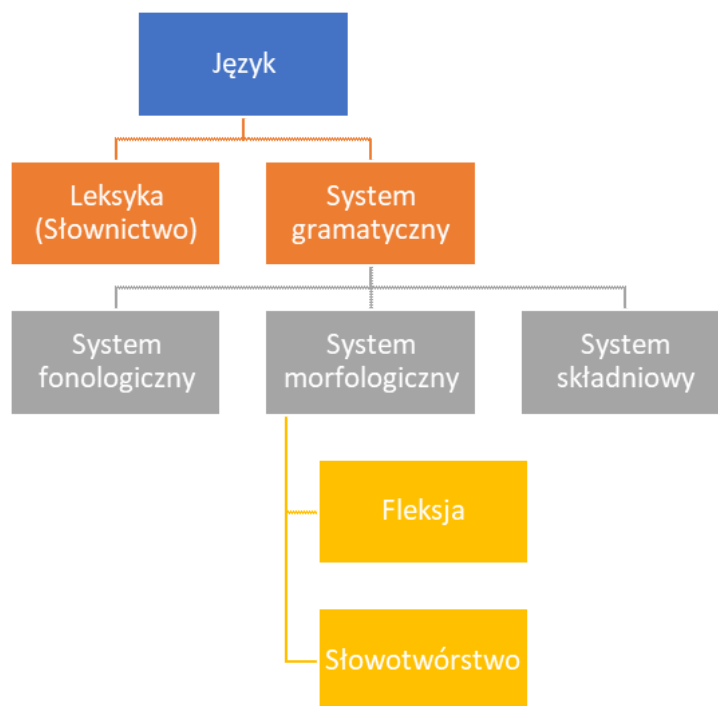
Najważniejsza część dotycząca tematu pracy, tj. kategorii modyfikacyjnej zostanie podzielona na cztery rozdziały. Każdy z nich składać się będzie z pięciu podrozdziałów, które kolejno będą opisywały sposób tworzenia derywatów tejże kategorii, ich dystrybucję oraz funkcję pragmatyczną w obydwu językach. W ostatnim podrozdziale zostanie przeprowadzona analiza porównawcza dotycząca sposobu ich tworzenia w obydwu językach, pełnionej funkcji pragmatycznej oraz częstotliwości występowania.

Ten ostatni aspekt zostanie przedstawiony w ujęciu synchronicznym. Głównym źródłem danych dotyczących frekwencji derywatów modyfikacyjnych, jak i przykładów ich użycia będą korpusy językowe: Narodowy Korpus Języka Polskiego, który powstawał w latach 2008-2012 i przy wyborze podkorpusu zrównoważonego zawiera 240,192,461 słów oraz Korpusy Języka Czeskiego z serii SYN, tj. SYN2020, który zawiera głównie teksty z lat 2015-2019 i łącznie obejmuje 100,031,037 słów oraz SYNv10, który jest korpusem mniej reprezentatywnym ze względu na większy odsetek tekstów publicystycznych. Korpus SYNv10 jest zbiorem wszystkich korpusów z serii SYN i zawiera 4,881,700,519 słów.

Ze względu na znaczne różnice pomiędzy Korpusami Języka Czeskiego z serii SYN a Narodowym Korpusem Języka Polskiego, który nie umożliwia uzyskiwania danych poprzez wyszukiwanie wyrazów na podstawie sufiksów, a co za tym idzie nie pozwala na uzyskanie danych dotyczących frekwencji wyrazów zakończonych konkretnymi sufiksami, dane ilościowe zostaną przeze mnie przedstawione na podstawie wybranych derywatów reprezentujących daną kategorię.

2. Słotwórstwo i jego miejsce w językoznawstwie.

W języku wyodrębniamy dwie główne części składowe, tj. słownictwo /leksykę/ oraz system gramatyczny. W skład systemu gramatycznego wchodzi trzy podsystemy, tj. system fonologiczny, morfologiczny i składniowy¹.

Schemat budowy języka. Źródło: Bąk, P. (1977): *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, s. 23.

Ze względu na to, że słotwórstwo to dział lingwistyki, którego przedmiotem badań i opisu są wyrazy /leksemy/, ich budowa oraz sposób tworzenia², zarówno w tradycji polskiego, jak i czeskiego językoznawstwa słotwórstwo klasyfikowane jest jako część systemu morfologicznego. **System morfologiczny** to część systemu językowego, która obejmuje tworzenie konstrukcji morfemowych, zarówno na potrzeby systemu fleksyjnego jak i **systemu słotwórczego**³.

Wielu językoznawców podkreśla jednak, że słotwórstwo jest również bardzo ściśle związane z leksykologią. M. Dokulil pisał o tym, że system słotwórczy może być niejako klasyfikowany jako podsystem leksykologii, ponieważ jest jednym z podstawowych środków

¹ Bąk, P. (1977): *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, s. 23.

² Grzegorzczkowska, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 307.

³ Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 6.

uzupełniania zasobu słownictwa danego języka a także utrwalania semantyki tych elementów w zbiorowej świadomości użytkowników języka. Jednocześnie zwraca również uwagę na to, że słowotwórstwo wykorzystuje środki morfemowe i że sam mechanizm tworzenia słów ma charakter czysto morfologiczny⁴.

Jak w każdej innej dyscyplinie naukowej, tak i w przypadku słowotwórstwa badacze posługują się specjalistyczną terminologią, którą postaram się przybliżyć.

Na system słowotwórczy danego języka składają się się **kategorie słowotwórcze** oraz **typy słowotwórcze**.

Kategorię słowotwórczą możemy zdefiniować jako klasę wyrazów mających tę samą wartość kategoriałną, czyli uogólnione znaczenie. Terminem węższym jest **typ słowotwórczy** oznaczający klasę wyrazów mającą tę samą wartość kategoriałną /uogólnione znaczenie/ oraz ten sam wykładnik formalny⁵. Do jednej kategorii słowotwórczej mogą należeć wyrazy oznaczające osobę wykonującą daną czynność, np. *śpiewak, kierowca, donosiciel, marzyciel, myśliciel*, jednak do jednego typu słowotwórczego z tejże grupy wyrazów zaklasyfikować możemy jedynie wyrazy *donosiciel, marzyciel i myśliciel* ze względu na ten sam wykładnik formalny, tj. sufiks **-ciel**.

Pozostając przy terminie wykładnik formalny, warto wspomnieć o **podzielności słowotwórczej wyrazów**.

Cały system leksykalny dzieli się na wyrazy słowotwórczo **niepodzielne** oraz słowotwórczo **podzielne** (znaczeniowo i formalnie). **Wyraz niepodzielny (inaczej baza, wyraz motywujący, fundujący, podstawa)** to wyraz, którego **temat słowotwórczy (inaczej rdzeń, pień)** zostaje użyty w celu utworzenia nowej jednostki leksykalnej czyli **wyrazu podzielnego (inaczej derywat, wyraz motywowany, fundowany, formacja)**. Wyrazy pochodne tworzone są za pomocą formantów /wykładników formalnych/. Proces tworzenia nowych wyrazów nazywany jest **derywacją (inaczej motywacja, fundacja)**.

Ze względu na rodzaj formantu, który zostaje użyty przy tworzeniu nowej jednostki leksykalnej, wyróżniamy następujące **typy derywacji**:

afiksalna polegająca na dodaniu lub usunięciu afiksu (prefiksu, sufiksu) czyli segmentu fonologicznego.

paradygmatyczna (inaczej fleksyjna) polegająca na zmianie wzoru odmiany, np. z rzeczownikowej na przymiotnikową *ludzie > ludzkich*

⁴ Dokulil, M. (1986): *Tvoření slov v češtině [w:] Mluvnice češtiny*, Praha: Academia, s. 195.

⁵ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 23-24.

alternacyjna (inaczej fonologiczna) polegająca na wymianie fonemu wchodzącego w skład tematu wyrazu podstawowego, np. *Weronika* > *Weroniczka*

syntaktyczna polegająca na zmianie funkcji syntaktycznej derywatu w porównaniu do jego bazy, np. *książka* > *książki*

prozodyczna polegająca na zmianie akcentu, występuje w zrostach czyli złożeniach, np. *Wielka Noc* > *Wielkanoc*.⁶

Określenie stosunku podstawa - derywat bywa niejednokrotnie skomplikowane. Aby opisać stosunki semantyczne między derywatem a wyrazem podstawowym, niezbędne jest skonstruowanie tzw. **parafrazy słotwórczej**, czyli swoistej definicji, która pozwala wykryć podstawę słotwórczą⁷.

Derywaty, czyli wyrazy podzielne słotwórczo możemy klasyfikować w oparciu o podział semantyczny oraz formalny.

W ujęciu semantycznym derywaty możemy podzielić na **regularne semantycznie** oraz **nieregularne semantycznie**. W przypadku derywatów regularnych semantycznie zarówno podstawa, jak i formant obejmuje w całości znaczenie leksykalne derywatu, tzn. znaczenie możemy odgadnąć na podstawie struktury, np. *ryba* > *rybka* (*mała ryba*).

U derywatów nieregularnych semantycznie podstawa wraz z formantem nie obejmuje w całości znaczenia leksykalnego, tzn. w oparciu o strukturę nie jesteśmy w stanie odczytać znaczenia, np. *kanapa* (*mebel*) > *kanapka* (*przekąska*)⁸.

Pozostaje nam jeszcze omówić klasyfikację derywatów w oparciu o podział formalny. Derywaty możemy klasyfikować na podstawie ilości wyrazów podstawowych, którymi są motywowane. Derywaty motywowane jednym wyrazem podstawowym nazywamy **derywatami eliptycznymi (inaczej derywaty właściwe)**, natomiast derywaty wykorzystujące więcej niż jedną podstawę nazywamy **derywatami kompleksowymi (inaczej kompozycje, zrosty, złożenia)**⁹

Głównym przedmiotem tej pracy są derywaty tworzone na drodze derywacji afiksальной, dlatego warto przedstawić ich klasyfikację w oparciu o wykładnik formalny /formant/. Wśród afiksów wyróżniamy:

prefiks (inaczej przedrostek) - czyli segment występujący przed tematem słotwórczym, np. *latać* > *polatać*

⁶ Grzegorzycowa, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 311-314

⁷ Tamże, s. 316.

⁸ Tamże, s. 316.

⁹ Kreja, B. (1985): *Wybrane zagadnienia polskiego słotwórstwa*. Gdańsk: Dział Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego, s. 16.

sufiks (inaczej przyrostek) - czyli segment występujący po temacie słowotwórczym, np. *pies* > *piesek*.

interfiks (inaczej śródrostek) - czyli segmenty nie posiadające znaczenia, służą do łączenia morfemów, np. *termometr*.

cyrkumfiks (inaczej okolorostek) - czyli segmenty międzywyrazowe występujące w wyrazach złożonych, np. *nosorożec*, gdzie występują dwa afiksy: -o- oraz -ec.

postfiks - czyli afiks występujący po końcówkach fleksyjnych. W języku polskim występuje jedynie po zaimkach, np. *jakikolwiek*.¹⁰

W oparciu o dychotomiczny podział, wprowadzony przez F. de Saussure'a¹¹ dzielący językoznawstwo na **synchroniczne** oraz **diachroniczne**, proces tworzenia słów, obok innych działań lingwistyki, możemy rozpatrywać w tych dwóch ujęciach. **Słowotwórstwo synchroniczne** stawia sobie za cel opis relacji formalno-semantycznych w określonym momencie czasowym¹². **Słowotwórstwo diachroniczne** stawia sobie za cel ukazanie ewolucji, tj. zmian systemu słowotwórczego danego języka, obejmuje zarówno przekroje synchroniczne poszczególnych epok, jak i relacje między nimi¹³. Przedstawione przeze mnie ustalenia będą miały charakter synchroniczny.

¹⁰ Grzegorzczkova, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo, s. 47

¹¹ Saussure, F. (1996): *Kurz obecné lingvistiky*. Praha: Academia.

¹² Grzegorzczkova, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 307

¹³ Długosz-Kurczabowa, K. - Dubisz, S. (1999): *Gramatyka historyczna języka polskiego. Słowotwórstwo*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Wydawnictwo Dydaktyczne Wydziału Polonistyki, s. 7.

3. Onomazjologiczna teoria słowotwórstwa i klasyfikacja rzeczownikowych derywatów słowotwórczych.

W językoznawstwie czeskim onomazjologiczna teoria słowotwórstwa, na podstawie której klasyfikowane są derywaty, jest ściśle związana z publikacją M. Dokulila *“Tvoření slov v češtině”*¹⁴. W swojej pracy opierać się będę na przedstawionej przez niego klasyfikacji derywatów rzeczownikowych, którą przyjęła również R. Grzegorzczkova w publikacji *“Zarys słowotwórstwa polskiego”*¹⁵.

Onomazjologia to dział językoznawstwa, konkretniej leksykologii, zajmujący się badaniem wyrazów i wyrażeń jako oznaczeń /nazw/. Wychodzi z założenia, że język pomaga nam kategoryzować świat, to, w jaki sposób go doświadczamy¹⁶.

Analiza onomazjologiczna za swoją podstawę przyjmuje relację **pojęcie** /rzecz/ → **oznaczenie** /nazwa/, a co za tym idzie, każde nowo powstałe słowo jest na samym początku przetwarzane, dzielone a następnie klasyfikowane w oparciu o sposoby oznaczania występujące w danym języku. Wewnętrzna struktura nowego pojęcia w odniesieniu do jego wyrażenia w danym języku odbywa się w ramach tzw. onomazjologicznych /oznaczających/ kategorii. Każde oznaczenie /nazwa/ może odnosić się do kategorii pojęciowych:

substancja (**przedmiot**) ↔ cecha, czynność, okoliczność, sposób, miara (**przymiot**), gdzie każda z tych kategorii pojęciowych może być charakteryzowana w odniesieniu do jej relacji z nazwą przedstawiającą tę samą kategorię lub którąś z pozostałych, np. *stół* (substancja) + *człowiek* (substancja) = *stolarz* (substancja) lub *stary* (cecha) + *człowiek* (substancja) = *starzec* (substancja).

W przypadku formacji rzeczownikowych, które są tematem tej pracy, derywaty możemy zaklasyfikować do trzech kategorii onomazjologicznych, tj. **transpozycji**, **mutacji** oraz **modyfikacji**¹⁷.

¹⁴ Dokulil, M. (1986): *Tvoření slov v češtině* [w:] *Mluvnice češtiny*, Praha: Academia.

¹⁵ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

¹⁶ Filar, D. (2013): *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 34.

¹⁷ Dokulil, M. (1986): *Tvoření slov v češtině* [w:] *Mluvnice češtiny*, Praha: Academia, s. 212.

3.1. Kategoria transpozycji.

Onomazjologiczna kategoria transpozycji wyraża związek słowotwórstwa ze składnią. Derywaty transpozycyjne są motywowane potrzebami struktury zdania, nie tworzą nowych pojęć. Funkcją wtórną jest wzbogacanie zasobu słownictwa języka. W obrębie derywatów **transpozycyjnych** wyróżniamy¹⁸:

3.1.1. Nomina actionis, czyli nazwy czynności tworzone od czasowników. Sufiksami dla tej grupy są: np. pol. **-nie, -cie** cz. **-ní/-tí**, np. pol. *biegać* > *bieganie*¹⁹, cz. *běhat* > *běhání*²⁰. Innymi sufiksami są m.in.: pol. **-acja**, cz. **-ce/-ence**, np. pol. *rezerwować* > *rezerwacja*, cz. *rezervovat* > *rezervace*.

3.1.2. Nomina essendi, czyli nazwy cech abstrakcyjnych tworzone od przymiotników. Dominującymi sufiksami dla tej grupy są: np. pol. **-ość**, cz. **-ost**, np. pol. *blady*, cz. *bledý* > pol. *bladość*²¹, cz. *bledost*.²² Rzadszymi sufiksami są: pol. **-stwo, -oć, -izna**, cz. *bílý* > *bělost*.

3.2. Kategoria mutacji.

Kolejną kategorią onomazjologiczną jest **kategoria mutacyjna**. Derywaty mutacyjne znacznie zmieniają treść zawartą w wyrazie podstawowym, tworzą nowe pojęcia na drodze relacji dwóch (lub więcej) kategorii pojęciowych. Do kategorii derywatów mutacyjnych należą²³:

3.2.1. Nomina agentis, czyli nazwy wykonawców czynności tworzone od czasowników. Sufiksami tworzącymi tę grupę derywatów są: pol. **-ca, -ciel, -acz, -nik, -ak**²⁴, cz. **-tel, -ce, -č**²⁵, np. pol. *kierować* > *kierowca*, cz. *řídit* > *řidič*.

¹⁸ Dokulil, M. (1986): *Tvoření slov v češtině* [w:] *Mluvnice češtiny*, Praha: Academia, s. 213.

¹⁹ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 31.

²⁰ Cermak 72 31.

²¹ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 34.

²² Cermak 75.

²³ Dokulil, M. (1986): *Tvoření slov v češtině* [w:] *Mluvnice češtiny*, Praha: Academia, s. 212.

²⁴ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 38.

²⁵ Čermák, F. (2012): *Morfématica a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 59.

3.2.2. Nomina actoris, czyli nazwy wykonawców czynności tworzone od rzeczowników. Sufiksami tworzącymi tę grupę derywatów są: pol. **-arz, -ak**²⁶, cz. **-ář, -ník**²⁷, np. pol. *stół* > *stolarz*, cz. *sklo* > *sklář*.

3.2.3. Nomina instrumenti, czyli nazwy przedmiotów tworzone od czasowników nazywających czynność, która jest wykonywana za pomocą derywatu. Podstawowymi sufiksami dla tej grupy derywatów są: pol. **-ak, -acz, -ator, -nik**²⁸, cz. **-ač, -ič, -ka, -ovka, -ík, -ník**²⁹, np. pol. *piłować* > *pila*, cz. *sekat* > *sekáč*.

3.2.4. Nomina patientis, czyli nazwy przedmiotów, tworzone od czasowników, które powstały jako wynik jakiegoś działania, jako jego pozostałość lub będące obiektem wykonywanej czynności. Podstawowymi sufiksami dla tej grupy derywatów są: pol. **-ek, -ka, -ina**³⁰, cz. **-ek, -ka, -ina**³¹, np. pol. *gryźć* > *ogryzek*, cz. *přidávat* > *přídavek*.

3.2.5. Nomina attributiva, czyli nazwy nosicieli cech najczęściej tworzone głównie od przymiotników, rzadziej od czasowników. Podstawowymi sufiksami dla tej grupy są: pol. **-ec, -ik, -ka, -ek**³², cz. **-ec, -ík, -ka**³³, np. pol. *stary* > *starzec*, cz. *chytrý* > *chytrák*.

3.2.6. Nomina loci czyli nazwy miejsc tworzone głównie od rzeczowników, rzadziej czasowników. Derywaty te posiadają wykładniki formalne, które nie występują u żadnej innej grupy, czyli pol. **-arnia, -alnia, -ownia**, cz. **-árna, -telna**. Nazwy miejsc mogą być również tworzone za pomocą innych sufiksów, np. pol. **-isko, -nik**³⁴, cz. **-isko, -ovna, -iště**³⁵. Przykładem nazw miejsc mogą być: pol. *palić* > *palarnia*, cz. *písek* > *pískoviště*.

²⁶ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 40.

²⁷ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 61.

²⁸ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 42

²⁹ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 63.

³⁰ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 42

³¹ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 65.

³² Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 43

³³ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 66

³⁴ Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 47

³⁵ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 71.

3.2.7. Nomina collectiva to rzeczowniki, które oznaczają nazwy zbiorów jednakowych elementów tworzone desubstantywnie za pomocą sufiksów: pol. **-stwo/-ctwo**³⁶, cz. **-stvo/-ství**³⁷, np. pol. *ptak* > *ptactwo* cz. *zvíře* > *zvířectvo*. Nomina collectiva są już kategorią nieproduktywną w języku polskim oraz czeskim i ustępują miejsca formom mianownikowym w liczbie mnogiej³⁸. Wyodrębnia się również grupę nazw syngulatywnych **/nomina singularia**³⁹ stanowiących przeciwieństwo nomina collectiva, np. pol. *krw* > *krwinka* cz. *krev* > *krvinka*.

3.2.8. Nomina habitatorum to nazwy mieszkańców zarówno miejscowości jak i krajów oraz osób przynależnych do danego narodu. Wyrazami podstawowymi są zatem analogicznie nazwy miejscowości czy krajów. Grupę tę cechuje dość duża nieregularność sufiksalna, ale najbardziej produktywnymi wykładnikami formalnymi są pol. **-anin, -ik**⁴⁰, cz. **-an, -ak, -ec**⁴¹. *Gdańsk* > *Gdańszczanin*, cz. *Praha* > *Pražan*⁴².

3.2.9. Nomina consanguinitatis, czyli nazwy pokrewieństw, którą tworzą nazwy nazwy żon, córek, synów, w których relacja pokrewieństwa wyrażona jest słowotwórczo specjalnym formantem⁴³. W odróżnieniu od wyżej opisanych derywatów, grupa nomina consanguinitatis cechuje się już całkowitą nieproduktywnością, z wyjątkiem formantu używanego przy tworzeniu nazwisk żeńskich w języku czeskim, co zostanie omówione w rozdziale dotyczącym nazw żeńskich **/nomina feminiva**/. W przeszłości zarówno w języku czeskim, jak i polskim sufiksy pol. **-owa/-ina**, cz. **-ová** służyły do określania relacji małżeńskich, tj. w/w sufiksy oznaczały żonę i mogły nawiązywać zarówno do nazwiska męża np. pol. *Pan Nowak* > *Pani Nowakowa*, cz. *Dvořák* > *Dvořaková*, jak i jego profesji czy pełnionej funkcji, np. pol. *krawiec* > *krawcowa*, cz. *učitel* > *učitelová*. W języku polskim i czeskim istniały także sufiksy **-ówna/-anka** określające na tej samej zasadzie relację rodzic-dziecko, konkretniej ojciec-córka np. pol. *Nowak* > *Nowakówna* i były najczęściej

³⁶ Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 50

³⁷ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 81.

³⁸ Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 49.

³⁹ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 81.

⁴⁰ Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 51

⁴¹ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 69.

⁴² Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 50.

⁴³ Tamże, s. 51.

derywowane od nazwiska ojca, nie jego profesji czy funkcji, choć wyjątkami były derywaty motywowane nazwami bardziej prestiżowych zawodów czy funkcji, np. pol. *prezes* > *prezesówna*, cz. *císář* > *císařovna*. W dialektach języka czeskiego funkcjonowały również patronymica, tj. nazwy synów, jednak używane były dużo rzadziej niż nazwy żeńskie z tejże grupy i czasem przyjmowały formy deminutywne⁴⁴. Jak opisuje R. Grzegorzczkova oraz Z. Hlubinková formanty sufiksalne grupy nomina consanguinitatis dotyczące nazw synów, córek i żon różniły się znacząco w zależności od dialektu, którym posługiwano się na danym obszarze. Derywaty nomina consanguinitatis określające relację rodzic-dziecko funkcjonowały równoległe z formami przymiotników dzierżawczych, np. pol. *Pawłowa* (*córka*), cz. *Filipův* (*syn*) czy w języku czeskim posesywnym genitivem, np. cz. *Anna Nováků*.

⁴⁴ Hlubinková, Z. (2010): *Jména nedospělých dětí a neprovdaných dcer v českých nářečích* [w:] *Linguistica Brunensia* 58, 2010, 1–2, s. 253.
https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/115040/1_LinguisticaBrunensia_11-2010-1_15.pdf?sequence=1 (dostęp: 31.02.2022)

3. Kategoria modyfikacji.

Derywaty modyfikacyjne pełnią funkcję semantyczną jakościową, tzn. derywat należy do tej samej kategorii gramatycznej, jednak odpowiedni formant komunikuje o natężeniu cechy /zastępuje użycie przymiotnika jakościowego w roli przydawki/. Formant, jak sama nazwa wskazuje, modyfikuje znaczenie a więc dochodzi do zmiany kategorii semantycznej pomiędzy bazą a derywatem. Derywaty modyfikacyjne nie tworzą nowych pojęć a za swoją bazę posiadać mogą jedynie rzeczownik u którego natężenie cechy będą komunikować. W obrębie derywatów modyfikacyjnych wyróżniamy: **nomina feminativa /nazwy żeńskie/, deminutiva /zdrobnienia/, augmentativa /zgrubienia/, nomina juvenium /nazwy istot młodych/**. Derywaty modyfikacyjne są głównym przedmiotem zainteresowania mojej pracy i zostaną szczegółowo omówione w kolejnych rozdziałach.

4. Nomina feminativa.

Nomina feminativa to nazwy żeńskie, których bazą jest nazwa męska. Do tej kategorii należą żeńskie nazwy wykonawców czynności, profesji, nosicieli cech, mieszkańców miast oraz krajów. Najczęściej derywaty nomina feminativa opisują kobiety, rzadziej - samice zwierząt. Wyrazy pochodne motywowane jedynie synchronicznie, posiadają żeński rodzaj gramatyczny, nie wskazują jednak na płeć biologiczną⁴⁵.

Nazwy żeńskie, choć nie w funkcji semantycznej jakościowej, ale mutacyjnej tworzy również grupa nomina consanguinitatis, która została opisana w poprzednim punkcie i do której będę nawiązywać w dalszej części pracy.

4.1. Sposób tworzenia nazw żeńskich w języku polskim.

Formacje nomina feminativa w języku polskim cechują się dość wysoką regularnością, ponieważ dominującym sufiksem w ich tworzeniu jest sufiks *-ka*, który jest jednak wielofunkcyjny i pojawia się również u derywatów kategorii nomina attributiva /por. 2.2.5/, nomina instrumenti /por. 2.2.3./ czy wyżej wspomnianych synchronicznie motywowanych transpozycyjnych rzeczowników odczasownikowych /nomina actionis/ /por. 2.1.1./.

Proces tworzenia nazw żeńskich za pomocą sufiksu *-ka* wygląda następująco: temat rzeczownika /nazwy męskiej/ + sufiks, np. *nauczyciel* > *nauczycielka*. Typowo aglutynacyjny proces jakim jest derywacja słowotwórcza w języku polskim ma w sobie elementy fleksyjne. Sufiks pozostaje w bardzo bliskim związku z korzeniem /tematem/ wyrazu podstawowego wymuszając na nim alternacje morfonologiczne.

Sufiks *-ka* w procesie derywacji powoduje następujące alternacje derywatu w odniesieniu do wyrazu podstawowego: *k* → *cz*, np. *komik* > *komiczka*, *rz* → *r*, np. *malarz* > *malarka*, *ch* → *sz*, np. *Czech* > *Czeszka*, *g* → *ż*, np. *biolog* > *biolożka*.

Istnieje również grupa wyrazów, które gramatycznie są rodzaju żeńskiego jednak dotyczą osobników biologicznej płci męskiej. Wyrazy te odmieniają się według paradygmatu rodzaju żeńskiego. Spółgłoska tematyczna może się wśród nich różnić. Jeśli temat tych wyrazów zakończony jest głośką /g/, np. *kolega*, *śługa*. Po dodaniu sufiksu *-ka* otrzymujemy taką samą alternację *g* → *ż* jak w przypadku nazw męskich zakończonych samą spółgłoską, np. *śługa* > *ślužka* czy *kolega* > *koleżanka*, gdzie dochodzi do rozszerzenia tematu o sufiks *-an-*.

⁴⁵ Grzegorzczkowska, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 338.

Mniej produktywnym sufiksem jest sufiks **-ini /-yni/**, który najczęściej występuje w procesie derywacji od rzeczowników męskich zakończonych na **-ca**. Zakończone samogłoską **-a** odmieniają się według żeńskiego paradygmatu, jak wyżej wymienione przykłady kolega i sługa. W procesie derywacji dochodzi do usunięcia sufiksu nomina agentis a następnie dodawany jest sufiks feminitywny **-ini/-yni**, np. *wykonawca* > *wykonawczyni*. Jeśli wyrazem bazowym jest wyraz zakończony na **-ca**, występuje alternacja $c \rightarrow cz$ i ze względu na nią samogłoską sufiksalną jest /y/. Sufiks **-ini** może pojawiać się w derywatach, których bazą są wyrazy zakończone na **-ek**, np. *marszałek* > *marszałkini*. Poza redukcją tematycznej samogłoski **-e** nie zachodzą żadne alternacje a tematyczną samogłoską sufiksalną jest /i/.

W języku współczesnym już nieproduktywnym formantem, aczkolwiek wciąż obecnym jest sufiks **-ica /-yca/**. Bazą derywatów zakończonych na **-ica** są nazwy męskie zakończone na **-ec** oraz **-nik**. Derywacja z użyciem sufiksu **-ica/-yca/** cechuje się wielką nieregularnością: jeśli wyrazem podstawowym jest rzeczownik zakończony na **-ec**, istnieje duże prawdopodobieństwo, że formy żeńskiej nie da się utworzyć lub zostanie użyty inny sufiks, np. *wisielec* > ✖ *wisielica* /wyraz ten nie istnieje w słowniku języka polskiego/. W przypadku bazowych wyrazów zakończonych na **-nik** formant **-ica/-yca/** został niemal wyparty przez dominujący sufiks **-ka**, np. *zwolennik* > *zwolennica* > *zwolenniczka*. Z morfonologicznego punktu widzenia wymiana głosek $k \rightarrow c$, np. *pracownik* > *pracownica* została zastąpiona wymianą $k \rightarrow cz$, np. *pracownik* > *pracownicza*. W procesie tworzenia derywatów z sufiksem **-ica/-yca** dochodzi również do redukcji samogłosek, np. *lew* > *lwica* / $e \rightarrow \emptyset$ /.

Cieńko zaklasyfikować formy żeńskie takie jak *krawcowa*, *szełowa*, które wykazują cechy zarówno derywatów nomina feminativa oraz nomina consanguinitatis /por. 2.2.9./. Powstają one przy użyciu formantu typowego dla określania pokrewieństwa, choć nie komunikują już o nim, ale o pełnionej funkcji. Istnieją również nazwy żeńskie powstałe od nazw męskich będących przymiotnikami, które zostały substancywizowane, np. *księgowy* > *księgowa*. W przypadku substancywizowanych przymiotników proces tworzenia nomina feminativa polega wyłącznie na wymianie końcówki paradygmatu męskiego na końcówkę paradygmatu żeńskiego. Nazwy te odmieniają się według paradygmatu przymiotnikowego. Bez pomocy sufiksu mogą derywować również nazwy męskie takie jak pol. *blondyn* > *blondyna*, pol. *brunet* > *bruneta*, choć najczęściej używany jest w procesie ich tworzenia

sufiks **-ka**, który w odróżnieniu od pierwszego sposobu jest semantycznie neutralny. Formy niesufiksalne są nacechowane semantycznie⁴⁶

Zgodnie ze stanowiskiem Rady Języka Polskiego z 19. marca 2012⁴⁷ roku możliwym jest tworzenie nazw żeńskich od wyrazów przejętych z łaciny zakończonych na **-er/-or/**, które we współczesnym świecie funkcjonują jako internacjonalizmy. Tworzenie kategorii nomina feminativa od tych wyrazu odbywa się poprzez dodanie końcówki /a/, np. *premier* > *premiera*, *minister* > *ministra*, *magister* > *magistra*, *profesor* > *profesora*. Warto zauważyć, że derywaty te powstają w procesie typowo morfologicznym, tj. dodaniu końcówki informującej o rodzaju oraz w dwóch powyższych przykładach (minister, magister) redukcji samogłoskowej e → Ø. Proces ten jest więc procesem fleksyjnym w odróżnieniu od wszystkich opisanych powyżej, które powstały w wyniku derywacji sufiksalnej.

Formami żeńskimi są również derywaty nieproduktywnej już grupy nomina consanguinitatis czyli nazwy żon oraz córek tworzone od nazw męskich. Proces ich tworzenia został przeze mnie opisany w punkcie 3.2.9. We współczesnym języku polskim derywują jedynie nazwiska o charakterze przymiotnikowym np. *Kowalski* > *Kowalska*, a derywacja ta ma charakter czysto morfologiczny. Nazwiska żeńskie o charakterze rzeczownikowym nie odmieniają się, np. *Paweł Nowak* > *Anna Nowak*. Istnieje również derywat żeński zakończony sufiksem **-na**, którego etymologii również możemy dopatrywać się w wyżej wspomnianej grupie derywatów nazw pokrewieństw, czyli *książe* > *księżna*. Derywat ten odmienia się według paradygmatu przymiotnikowego.

4.2. Dystrybucja derywatów i funkcja pragmatyczna nazw żeńskich języku polskim.

W języku polskim możemy zauważyć wielką nierównowagę a także nieregularność w zakresie używania nazw żeńskich. Semantyczna wartość derywatu może zmieniać się w zależności od użytego sufiksu czy choćby poprzez samo użycie nazwy żeńskiej.

W poprzednim paragrafie pisałam o tym, że sufiks **-ka** jest sufiksem dominującym i wypiera pozostałe warto nadmienić, że są istnieją wyrazy, które występują w obydwu formach, np. *męczennik* > *męczennica* > *męczenniczka*. Formy z pierwotnym sufiksem **-ica/-yca/** funkcjonują jako wyrazy przestarzałe, archaizmy lub jako wyrazy o funkcji ekspresywnej. Nawiązując w/w funkcji warto nadmienić, że sufiks **-ica/-yca/** miał

⁴⁶ Grzegorzyczkowa, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 366.

⁴⁷ Stanowisko Rady Języka Polskiego.

https://www.rjp.pan.pl/index.php?option=%20com_content&view=article&%20id=1359:stanowisko-rady-zyka-polskiegow-%20sprawie-eskich-form-nazw-zawodow-i-tytuow (dostęp: 19.04.2022)

pierwotnie funkcję ekspresywną, a konkretniej - pejoratywną. Możemy bowiem spotkać nazwy żeńskie utworzone niezależnie od tematu wyrazu bazowego poprzez użycie tegoż formantu,

np. *diabeł* > *diablica*, *karzeł* > *karlica*, *ale skąpiec* > *skąpica*. Co łączy wszystkie te wyrazy, to ich negatywne nacechowanie. Możemy więc domniemać, że właśnie owa pejoratywność zawarta w sufiksie **-ica/-yca/** sprawiła, że używany jest w nazwach samic, np. *komar* > *komarzyca*, *lew* > *lwica*.

Pomimo, iż formalnie użytkownicy języka polska są w stanie utworzyć nazwy żeńskie od derywatów nomina agentis istnieje wielka luka, jeśli chodzi o posługiwanie się nimi. Językoznawcy jako przyczyny takiego stanu rzeczy upatrują między innymi w tym, że niektóre zawody są całkowicie zdominowane przez mężczyzn, np. *górnik* > *górniczka*. Na tle ograniczonej dystrybucji form żeńskich utworzonych od męskich nazw zawodów /nomina agentis/ pozostają jednak nazwy zawodów typowo wykonywanych przez kobiety, np. *nauczycielka*, *przedszkolanka*, *pielęgniarka*, *opiekunka*, które zawsze występują w takiej formie i która jest semantycznie neutralna.

Interdyscyplinarnym problemem związanym z derywatami nomina feminativa jest pejoratywność nazw żeńskich. Żeńskie nazwy profesji uważane są za mniej prestiżowe, niekiedy funkcjonują jako nazwy ekspresywne. Problem ten dotyczy głównie nazw zawodów przejętych z języków obcych, np. *psycholog* > *psycholożka* czy wyżej wspomnianych nazw zawodów zdominowanych przez mężczyzn, np. *kierowca* > *kierowczyni*. Nacechowanie emocjonalne, najczęściej pejoratywne, spowodowało, że nazwy żeńskie funkcjonują w języku w formie bazowego wyrazu w połączeniu z wyrazem *pani* wskazującym na płeć, np. *pani biolog*, *pani filozof*. Dotyczy to również tytułów naukowych. Nie istnieją bowiem w formie neutralnej nazwy żeńskie od nazw tytułów, np. *doktor*, *magister*, *profesor* etc. Sposób tworzenia tych derywatów opisałam w oparciu o rozporządzenie Rady Języka Polskiego w poprzednim punkcie, jednak niektórzy językoznawcy, np. Katarzyna Kłosińska przedstawia drugi sposób ich tworzenia poprzez dodanie przyrostka **-ka**, np. *doktorka*, *magisterka*, *profesorka*⁴⁸. Potencjalne istnienie derywatu z obydwoma obocznościami wprowadza również nieregularność semantyczną. Sufiks **-ka** jest sufiksem typowym dla zdrobnień, które zostaną omówione szczegółowo w kolejnym rozdziale. Zatem derywaty z sufiksem **-ka**

⁴⁸ Kłosińska, K. (2016): *Żeńskie nazwy stanowisk i zawodów*. "Poradnia Językowa PWN". <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Zenskie-nazwy-stanowisk-i-zawodow:17039.html#:~:text=Przyk%C5%82adem%20s%C4%85%20cho%C4%87by%20%C5%BCe%C5%84skie%20odpowiedniki,nie%20stosuje%20ich%20w%20og> (dostęp: 26.04.2022)

mogłyby zyskać odmienną wartość semantyczną niż derywaty z końcówką /a/. Powstałaby zależność wyraz podstawowy, np. *doktora* ↔ zdrobnienie, np. *doktorka*.

Kolejnym powodem, który ogranicza używanie derywatów nomina feminativa może być synkretyczność form nomina feminativa a innych grup derywatów, np. próbując utworzyć formę żeńską od derywatu nomina agentis *stolarz* otrzymamy wyraz *stolarka* oznaczający 1. «ogół elementów budowlanych wykonanych z drewna» 2. *pot.* «stolarstwo»⁴⁹. Dominujący w procesie tworzenia nazw żeńskich sufiks **-ka**, jednocześnie jest dominującym sufiksem w procesie tworzenia deminutiv /zdrobnień/. Może to w świadomości użytkowników języka polskiego wpływać na postrzeganie nazw żeńskich jako zdrobnień, a więc możemy upatrywać powodu dla którego nazwy żeńskie brzmią mniej prestiżowo właśnie w homonimii sufiksu typowego dla nazw żeńskich i zdrobnień. Derywaty nomina consanguinitatis /2.2.9/ nie są już używane w języku polskim. Nazwiska, które mają formy przymiotnikowe odmieniają się tworząc formę żeńską, jednak nazwy pokrewieństw będące silnie motywowanymi nazwami męskimi wyszły już z użycia.

4.3. Sposób tworzenia nazw żeńskich w języku czeskim.

We współczesnym języku czeskim najproduktywniejszym sufiksem derywatów modyfikacyjnych nomina feminativa jest sufiks **-ka**. Wyrazem podstawowym jest zawsze żywotna nazwa męska.

Sufiks **-ka** przyłącza się do wyrazu podstawowego, np. *doktor* > *doktorka* lub do jego tematu, np. *cizinec* > *cizinka*. Brak jest regularności co do zakończenia wyrazu podstawowego derywatu z sufiksem **-ka**. U derywatów powstających z nazw męskich zakończonych spółgłoskami: /k, h, g, ch/ dochodzi do alternacji morfonologicznej tychże spółgłosek będącymi spółgłoskami tematotwórczymi⁵⁰, np.

k → č, np. *žák* > *žáčka*, h → ž, np. *soudruh* > *soudružka*, g → ž, np. *filolog* > *filoložka*, ch → š, np. *Čech* > *Češka*. Sufiks **-ka** występuje również u derywatów motywowanych wyrazami zakończonymi na **-tel, -č, -ř, -n**, nie wymuszając alternacji morfonologicznych, przyłącza się do wyrazu, np. *učitel* > *učitelka*, *prodavač* > *prodavačka*, *malíř* > *malířka*, *Brňan* > *Brňanka*.

Wyrazy zakończone na **-ec** mogą być bazą dla derywatów z sufiksem **-ka** np. *cizinec* > *cizinka* lub tych zakończonych na **-yně**, np. *plavec* > *plavkyně*. Sufiks **-yně** jest równocześnie

⁴⁹ <stolarka> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red. Szymczak, M. (1978). Tom III. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 336.

⁵⁰ Havránek, B.-Jedlička, A. (1981): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Praha, s. 121.

jedynym formantem dla nazw męskich zakończonych na **-ce**, np. *soudce* > *soudkyně*. Przyrostek ten wymusza alternację c → k oraz redukcję samogłoski e.

Kolejną grupą nazw męskich, u których można zauważyć dużą nieregularność sufiksálną są masculina wzoru *předseda*. Przyjrzyjmy się kilku z nich: *předseda* > *předsedkyně*, *kolega* > *kolegyně*, *artista* > *artistka*, *bandita* > *banditka*, *starosta* > *starostka*. Korzystając z ostatniego przykładu derywatu od wyrazu bazowego *starosta* warto wspomnieć, że istnieją jego dwie oboczności, tj. *starostka* oraz *starostová* /por. 2.2.9./ Na podobnej zasadzie tworzone były z użyciem nieproduktywnych już sufiksów **-ovna/-ová** derywaty takie jak: *kralovna*, *cisařovna* /*cisařová*/. Poza nielicznymi wyjątkami derywaty od nazw męskich zakończonych na **-ík** cechują się jako jedyne dużą regularnością. U derywatów tych wyrazów przyrostek **-ce** łączy się z tematem wyrazu bazowego wymuszając alternację k → c, np. *tajemník* > *tajemnice*. Poza nieregularnościami dotyczącymi przyrostków, istnieją regularności związane z występowaniem form obocznych, jak wyżej wymieniony derywaty *starostka* i *starostkyně*. Formy oboczne z przyrostkiem **-yně** tworzą również nazwy męskie, których temat zakończony jest spółgłoskami /k/ i /g/, np. *voják* > *vojáčka* /*vojáčkyně*/. Sufiks **-yně** może stanowić jedną z oboczności dla derywatów utworzonych od zapożyczeń takich jak: *minister*, *chirurg*, *dramaturg*, gdzie równolegle funkcjonują dwie formy, np. *chirurg* > *chirurgka* i *chirurg* > *chirurgyně* czy *minister* > *ministryně* i *minister* > *ministra*. Ostatnim sufiksem używanym, choć na chwilę obecną niemal całkowicie nieproduktywnym jest **-na**, np. *kněz* > *kněžna*. Istnieją również nieliczne niesufiksálne formy żeńskie motywowane nazwami męskimi, np. *manekýn* > *manekýna*

4.4. Dystrybucja i funkcja pragmatyczna nazw żeńskich w języku czeskim.

Dystrybucja derywatów grupy nomina feminativa w języku czeskim jest bardzo szeroka. Feminativa tworzone zarówno od wyrazów rodzimych, jak i zapożyczeń są semantycznie neutralne i powszechnie używane. Nazwy żeńskie, które tworzymy za pomocą różnych sufiksów, tj. które funkcjonują z obydwoma obocznościami, również pozostają w równym stopniu semantycznie nienacechowane. Jak pisze Miloš Dokulil⁵¹, dominuje sufiks **-ka**, ale oboczność pojawia się często w wyrazach zapożyczonych, gdzie zakończenie tematu motywującej nazwy męskiej wymusza alternację, np. *biolog* > *bioložka*, gdzie sufiks **-ka** wymusza alternację g → ž, może zostać utworzone za pomocą sufiksu **-yně**, *biolog* >

⁵¹ Dokulil, M. (1986): *Tvoření slov v češtině* [w:] *Mluvnice češtiny*. Praha: Academia, s. 305.

biologyně, który przyłącza się do tematu, nie wymuszając alternacji. Żadna z oboczności nie funkcjonuje jako nazwa ekspresyjna.

Nawiązując do omówionej przeze mnie grupy derywatów nazw pokrewieństw /2.2.9/ warto wspomnieć, że we współczesnym języku czeskim obserwowany jest *trend nepřechylování*, czyli niederywowania nazwisk żeńskich od nazwisk męskich. Do tej pory grupa derywatów nomina consanguinitatis a raczej jej nieproduktywność miała jeden wyjątek, tj. dystrybucję końcówki **-ová** w nazwiskach żeńskich. Owa tendencja, aktualnie już zatwierdzona prawnie⁵², spotyka się ze skrajnie różnymi opiniami. Według językoznawcy Karla Olivy⁵³ pozostawienie niezmienionej nazwy męskiej w nazwisku kobiety sprawiłoby wiele problemów językowych związanych z odmianą tegoż nazwiska. W języku na chwilę obecną brakuje paradygmatu odmiany takich wyrazów, który pozwalałby na poznanie rodzaju a także podmiotu zdania w każdej sytuacji. Powodu, na którym wyrósł ów trend należy upatrywać właśnie z martwą już kategorią derywatów nomina consanguinitatis, które komunikowały o swoistej “przynależności” kobiet.

4.5. Porównanie derywatów nomina feminativa w języku polskim i czeskim.

W oparciu o proces tworzenia, możemy zauważyć, że w obydwu językach dominującym sufiksem jest **-ka** i wypiera pozostałe sufiksy. W języku czeskim i polskim dochodzi do podobnych alternacji morfonologicznych wymuszonych przez w/w sufiks **-ka**:

Język polski	Język czeski
k → cz	k → č
ch → sz	ch → š
g → ž	g → ž
rz → r	h → ž

⁵² Zákon č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a rodných číslech a o změně některých zákonů (zákon o evidenci obyvatel).

⁵³ Karel Oliva podejmował tę problematykę m.in. w wywiadzie dla lidovky.cz opublikowanego 25.9.2019.

https://www.lidovky.cz/relax/zajimavosti/oliva-vs-valdrova-a-bitva-o-prechylovani.A190923_132009_In-zajimavosti_ape (dostęp: 02.04.2022)

W języku polskim głoska /h/ straciła w odróżnieniu od języka czeskiego swoją dźwięczność i poza wyjątkiem *druh* nie występuje na końcu wyrazów, a co za tym idzie w procesie tworzenia nomina feminativa nie alternuje. W języku czeskim nie dochodzi do alternacji szczelinowego /ž/ zapisywanego również w języku polskim jako [rz]⁵⁴ i alternującego w głoskę /r/. Wyrazami bazowymi mogą być w języku czeskim derywaty nomina agentis zakończone głoską /ř/, która nie występuje w języku polskim np. cz. *malíř* > *malířka*, gdzie sufiks **-ka** przyłącza się do wyrazu, nie wymuszając żadnych alternacji. Sufiksami używanymi w derywatach od wyrazu bazowego zakończonego na **-ec** są: pol. **-ica/-yca**, cz. **-yně**, **-ka**, brak zatem podobieństw w tworzeniu tychże derywatów. Regularnością sufiksalną cechują się derywaty wyrazów podstawowych zakończone na: cz. **-ík**, pol. **-ek**, gdzie sufiksem będzie cz. **-íce**, pol. **-ini**. U derywatów motywowanych wyrazami zakończonymi na cz. **-ce**, pol. **-ca** dochodzi do alternacji morfologicznych cz. *c* → *k*, pol. *c* → *cz* wymuszonych przez sufiksy cz. **-yně**, pol. **-yni**. W obydwu językach możemy zauważyć dużą nieregularność sufiksalną, zdominowaną przez sufiks **-ka**.

Klasyfikacja sufiksów w oparciu o frekwencję ich dystrybucji wyglądałaby następująco: pol. 1. **-ka**, 2. **-yni/-ini**, 3. **-ica**, 4. **-a**⁵⁵ cz. 1. **-ka**, 2. **-yně**, 3. **-ice**, 4. **-na**⁵⁶. Podstawową różnicą pomiędzy derywatami nomina feminativa w języku czeskim i polskim, jest zasięg ich dystrybucji. W języku czeskim nazwy żeńskie w odróżnieniu do języka polskiego nie są semantycznie nacechowane. Przeanalizuję najpierw derywaty z sufiksem **-ka**, które w języku polskim funkcjonują semantycznie neutralnie jedynie w nazwach wykonawców czynności typowo wykonywanych przez kobiety.

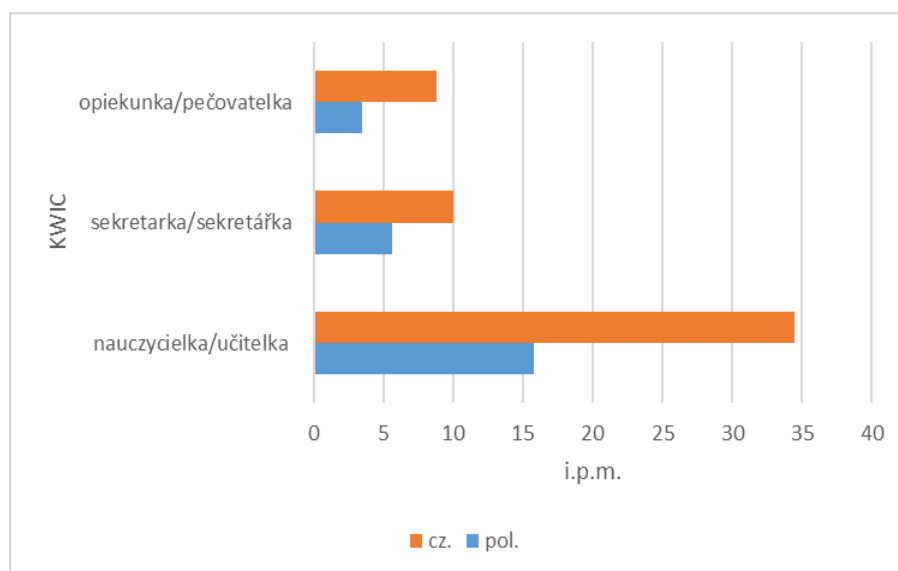
KWIC	abs. PELCTRA	i.p.m. PELCTRA	abs. SYN2020	i.p.m. SYN2020
<i>nauczycielka/učitelka</i>	3807	15,82	4207	34,51

⁵⁴ We współczesnym języku polskim zanikła różnica w wymowie [rz] i [ž]. Historycznie znak [rz] służył do zapisu zmiękczonej głoski /r/. (Malinowski, M. (2011): *Ortografia polska od II połowy XVIII wieku do współczesności. Kodyfikacja, reformy, recepcja*, s. 277. <https://sbc.org.pl/Content/93088/doktorat3218.pdf> (dostęp: 19.04.2022))

⁵⁵ Grzegorzczkova, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 364

⁵⁶ Štícha, F. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov Část 1*. Praha: Academia, s. 518.

<i>sekretarka/sekretářka</i>	1349	5,60	1221	10,02
<i>opiekunka/pečovatelka</i>	834	3,47	1077 ⁵⁷	8,84

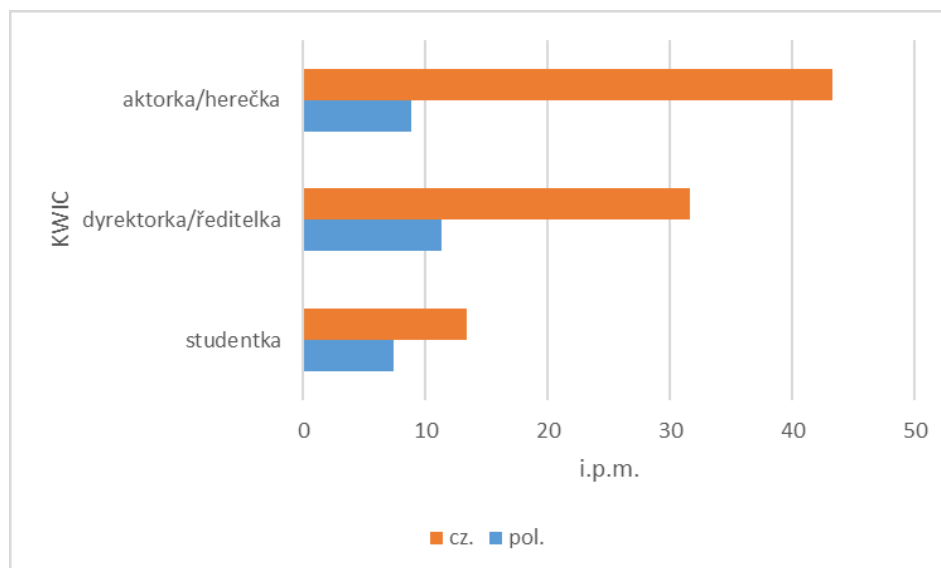

U nazw typowo żeńskich zawodów, nie obserwuje się tak dużej asymetrii pomiędzy dystrybucją w języku czeskim i polskim. Derywaty z sufiksem **-ka** występują również w nazwach żeńskich profesji czy statusów, w obrębie których brak wyraźnej asymetrii damsko-męskiej.

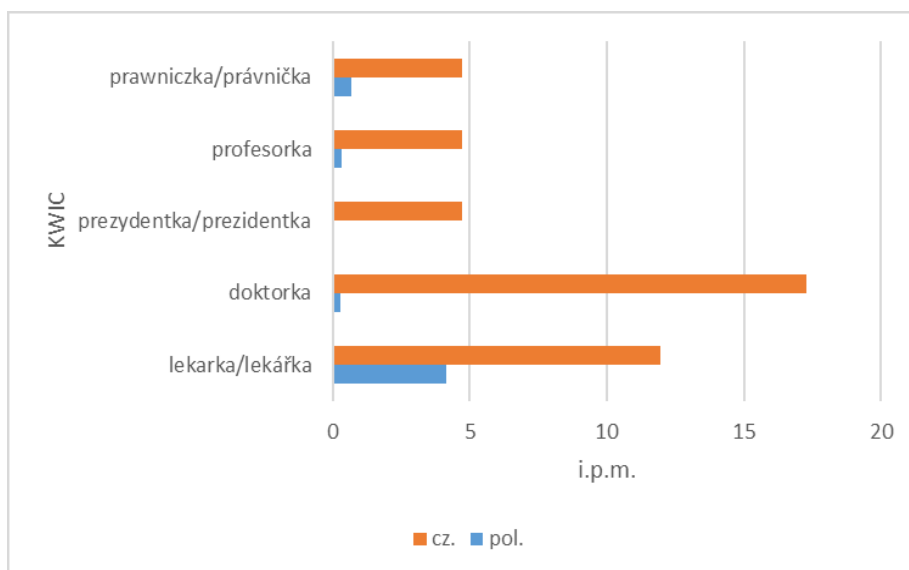
KWIC	abs. PELCTRA	i.p.m.	abs. SYN2020	i.p.m.
<i>studentka/studentka</i>	1774	7,39	1626	13,35
<i>dyrektorka/ředit</i>	2715	11,32	3853	31,63

⁵⁷ Znacząca różnica dotycząca wyrazów *opiekunka* (abs. PELCTRA= 834) i *pečovatelka* (abs. SYN2020= 265) spowodowana jest polisemantycznością wyrazu w języku polskim, dotyczy zarówno osób zajmujących się chorymi, starszymi czy dziećmi. W języku czeskim *opiekunka* zajmująca się dziećmi to *chůva* (713 wyników) czy *opatrovnice* (99 wyników). Wyraz *pečovatelka* dotyczy raczej opiekunek osób starszych czy chorych. W celu obliczenia wartości i.p.m. w korpusie SYN2020 dodałam wszystkie wymienione derywaty realizowane w języku polskim niepolisemantycznego wyrazu *opiekunka*.

<i>elka</i>				
<i>aktorka/herečka</i>	2133	8,87	5276	43,31

W powyższej tabelce oraz na wykresie możemy zauważyć sporą asymetrię dotyczącą wyrazów *dyrektorka/ředitelka*, który komunikuje o prestiżowej pozycji. W uzusie języka polskiego nazwy żeńskie utworzone od męskich nazw prestiżowych zawodów czy tytułów naukowych funkcjonują jako pejoratywne /por. 4.2/. Nazwy feminatywne zastępowane są wyrażeniem pani + męska nazwa, np. *pani dyrektor*. Przyjrzyjmy się więc wynikom wyszukiwania zarówno żeńskiej nazwy jak i wyrażenia z użyciem nazwy męskiej: *pani dyrektor* - 1954 wyniki *dyrektorka* - 2715 wyników. Tendencję do pejoratywizacji nazw żeńskich można najlepiej zauważyć na przykładzie nazw tytułów naukowych takich czy wysokich stanowisk państwowych jak: *doktor, profesor, premier, marszałkini*. Wpisując kolejno w wyszukiwarce korpusu języka polskiego wyraz *doktorka* a następnie w wyszukiwarce korpusu języka czeskiego SYN2020 można zauważyć wielką asymetrię już porównując ilość wyników, która w korpusie języka polskiego wynosi 73 (i.p.m.= 0,29), a w korpusie języka czeskiego 2105 (i.p.m.= 17,28). Wyniki nie dotyczą jedynie użycia wyrazu *doktorka* jako tytułu naukowego ale synonimu wyrazu *pol. lekarka* - 998 wyników (i.p.m.= 4,14), *cz. lékařka* - 1457 wyników (i.p.m.= 11,96). Wykres przedstawiający frekwencję nazw prestiżowych wykazuje znaczną asymetrię pomiędzy językiem polskim i czeskim:

Wiele wyników otrzymanych w korpusie języka polskiego jest jednak formą dopełniacza liczby pojedynczej wyrazu *doktorek /profesorek/*, który sam w sobie jest określeniem pejoratywnym, ponieważ sufiks **-ek** typowy dla zdrobnień /por. rozdział 6./ komunikuje o lekceważącym stosunku. Oto przykład:

Kontekst lewy	KWIC	Kontekst prawy
<i>(...) że przecież nie romantyczne porywy serca pchały baby w ręce</i>	<i>“doktorka”</i>	<i>bo pod takim pseudonimem znany był w półświatku.</i>
<i>Tego było już za wiele dla</i>	<i>doktorka</i>	<i>w okularkach.</i>

Dla porównania hasło *pani doktor* znalazło w korpusie 886 wyników.

Podobnie wyglądają wyniki wyszukiwania derywatu *profesorka*. Korpus czeski znajduje 928 wyników. Korpus języka polskiego przedstawia 78 akapitów dla wyrazu *profesorka* i 883 dla hasła *pani profesor*. Część wyszukiwań wyrazu *profesorka* stanowią jak w w/w wymienionym przykładzie *doktorka* stanowią formy dopełniacza liczby pojedynczej wyrazu *profesorek*. Oto przykłady:

Kontekst lewy	KWIC	Kontekst prawy
---------------	------	----------------

<i>Czego się, synek, dowiedziałeś u</i>	profesorka?	<i>Wyrwał go z tych rozważań Markowski.</i>
<i>O fizyce od</i>	profesorka	<i>i Tylera wiem tyle, ile mogłaby wiedzieć żona fizyka.</i>

Pozostałe wyniki to rzeczywiście derywat nomina feminativa, który występuje jedynie w języku potocznym, jak podają Słownik Języka Polskiego⁵⁸. Oto przykłady:

Kontekst lewy	KWIC	Kontekst prawy
<i>Za to w liceum</i>	profesorka	<i>była super.</i>
<i>(...) widocznie ta dobrze zbudowana</i>	profesorka	<i>od literatury kobiecej lubi mnie.</i>

Semantycznie neutralnie funkcjonuje wyrażenie *pani profesor*. Oto przykłady:

Kontekst lewy	KWIC	Kontekst prawy
<i>(...) Przybylski w książce złagodził, a</i>	pani profesor	<i>poprzedziła książkę wnikliwą przedmową (...)</i>
<i>Osiemdziesięcioletnia</i>	pani profesor.	<i>Urocza, inteligentna, dowcipna.</i>

Zróznicowanie semantyczne występuje również w derywatach motywowanych nazwami pochodzenia obcego, np. *biolog*, *architekt*, *psycholog*, *redaktor*. Przyjrzyjmy się derywatom z sufiksem **-ka** /por. 4.4./: W języku czeskim istnieją dwie oboczności derywatu od wyrazu *biolog*, tj. *bioložka* oraz *biologyně*, jednak korpus SYN2020 nie znajduje wyników dla derywatu z sufiksem **-yně**, natomiast derywat *bioložka* ma 84 wyników (i.p.m.= 0,61), gdzie

⁵⁸ <profesorka> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red. Szymczak, M. (1978). Tom II. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 930.

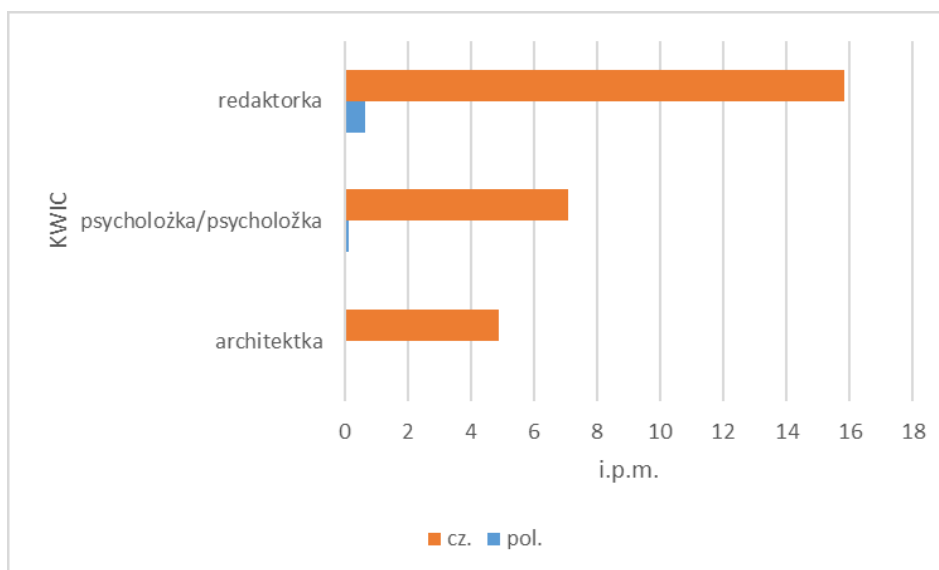
Korpus Języka Polskiego znajduje wyraz *biolożka* jedynie w 3 akapitach (i.p.m.= 0,01). W języku polskim używane są formy męskie, więc formy niegramatycznie żeńskiej, ale opisującej wykonawcę profesji płci żeńskiej należy szukać pod hasłem *biolog*:

Kontekst lewy	KWIC	Kontekst prawy
<i>(...) zastanawia się prof. Magdalena Fikus,</i>	<i>biolog</i>	<i>molekularny.</i>
<i>Ja zajmowałem się wcześniej zabójstwami, ona - jako</i>	<i>biolog</i>	<i>pracowała w zakładzie kryminalistyki KGMO.</i>

Podobnie przedstawiają się wyniki wyszukiwań pozostałych przykładów:

KWIC PELCTRA	abs. PELCTRA	i.p.m.	KWIC SYN2020	abs. SYN2020	i.p.m.
<i>architektka</i>	8	0,03	<i>architektka</i>	596	4,89
<i>psycholożka</i>	38	0,15	<i>psycholożka</i>	863	7,08
<i>redaktorka</i>	159	0,65	<i>redaktorka</i>	1931	15,85

Powyższe wyniki wyszukiwań w korpusach przedstawione na poniższym wykresie obrazują dysproporcję dystrybucji nazw żeńskich pomiędzy językiem czeskim a polskim.

W większości przypadków derywaty nomina feminativa są w języku polski zastąpione wyrażeniem *pani* + nazwa męska. Warto przy tej informacji dodać, że w języku czeskim formy z wyrazem *paní* łączą się z derywatem nomina feminativa, np. *paní doktorka*, *paní profesorka*, tj. komunikują o formalnym charakterze wypowiedzi, ale nie zastępują derywatów żeńskich. Neutralnymi semantycznie są w języku polskim derywaty żeńskie zakończone na **-yni**, np. *łowca* > *łowczyni*, *wykladowca* > *wykladowczyni*. Zdarzają się jednak wyjątki takie jak *kierowca*, gdzie nazwa żeńska nie różni się od nazwy męskiej, pomimo teoretycznie istniejącej formy *kierowczyni*⁵⁹. W języku czeskim istnieje grupa substantywizowanych przymiotników, które funkcjonują w tej samej formie w rodzaju żeńskim i męskim /por. 2.2.9./.. Analogicznie sufiks **-yně** w języku czeskim jest również semantycznie neutralny, również u derywatów z dwiema obocznościami, np. *chirurgka*, *chirurgyně*. Trzecim sufiksem pod względem dystrybucji jest pol. **-ica**, cz. **-ice**. Jak pisałam w punkcie 5.2. derywaty z sufiksem **-ica** w języku polskim mogły być nacechowane pejoratywnie, choć nacechowanie to nie było obligatoryjne. Spróbuję zaprezentować to na przykładzie dwóch wyrazów *męczennica* i *cierpiętnica*, które można byłoby uznać za synonimy, gdyby nie semantyczne nacechowanie.

Męczennica to «kobieta, która cierpi lub poniosła śmierć w obronie swoich przekonań, zwłaszcza wiary»⁶⁰ natomiast *cierpiętnica* «kobieta biernie poddająca się cierpieniom albo

⁵⁹ W języku polskim czasownik *kierować* jest polisemantyczny i odpowiada dwóm czeskim czasownikom *vést* i *řídít*. Polisemantyczność w języku polskim w derywatach nomina feminativa realizowana jest dwoma formantami, tj. *pol. kierować* > *kierowczyni* oraz *pol. kierować* > *kierownicza* (*pani kierownik*)

⁶⁰ <męczennica> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red. Szymczak, M. (1978). Tom II. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 146

lubująca się w ich przeżywaniu»⁶¹. Tak więc w procesie tworzenia nomina feminativa został użyty ten sam sufiks **-ica**, jednak w przypadku wyrazu *męczennica* nie wprowadza nacechowania pejoratywnego, które posiada wyraz *cierpiętica*.

Pomimo, iż w czeskich gramatykach nie znalazłam informacji o pejoratywności sufiksu **-ice**, to warto zauważyć, że pojawia się w derywatach takich jak *d'ablice* czy mało frekwentowanych *lichotnice*, *krvesmilnice*⁶² oraz w nazwach samic. Sufiks **-ice** używany jest również przy tworzeniu zgrubień, tj. augmentativ, którym poświęcony zostanie kolejny rozdział mojej pracy.

⁶¹ <cierpiętica> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red. Szymczak, M. (1978). Tom I. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 302.

⁶² Štícha, F. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov Část 1*. Praha: Academia, s. 516.

5. Nomina augmentativa.

Derywaty nomina augmentativa /zgrubienia/ zawsze są semantycznie nacechowane i w związku z tym wspólnie z derywatami nomina deminutiva zaliczane są do grupy derywatów ekspresywnych.⁶³ W swojej pracy posłużę się klasyfikacją F. Čermaka, który do kategorii nomina augmentativa zalicza wyrazy, które 1) komunikują o większym rozmiarze derywatu w porównaniu do wyrazu bazowego a także o 2) negatywnej ocenie pragmatycznej, tj. pejoratywnej⁶⁴. Ich funkcja pragmatyczna może jednak być bardziej niejednoznaczna. Najczęściej możemy ją omówić jedynie na konkretnych przykładach, uwzględniając subiektywny stosunek mówiącego oraz kontekst, ponieważ kategorie słotwórcze tych derywatów uległy rozpadowi prowadząc do dużej nieregularności w obszarze tworzenia, jak i dystrybucji⁶⁵.

5.1. Sposób tworzenia zgrubień w języku polskim.

Głównymi formantami używanymi w procesie tworzenia augmentativ są: **-sko**⁶⁶, **-dło**, **-l**, **-ch**⁶⁷, ale brak jakiegokolwiek regularności w tworzeniu tychże derywatów, tj. możemy zauważyć tendencje, jednak budowa morfologiczna wyrazu bazowego nie wpływa na wybór sufiksu modyfikującego znaczenie. Jeden wyraz bazowy może motywować wiele derywatów o różnych przyrostkach. Formant **-sko** z najszerzą dystrybucją, niekiedy poszerzony o samogłoskę /i/(y)/ może przyłączać się do nazw bazowych każdego rodzaju, np. *kobieta* > *kobiecisko* (f.), *mięso* > *mięsisko* (n.), *chłop* > *chłopisko* (m.). Sufiks wymusza alternacje morfonologiczne, jeśli temat wyrazu bazowego kończy się na głoski /ch, k, ł, r, t/, np. ch → sz, np. *mucha* > *muszysko*, d → dz, np. *jagoda* > *jagodzisko*, k → cz, np. *byk* > *byczysko* oraz k → sz, np. *ptak* > *ptaszysko*, ł → l, np. *diabeł* > *diablisko*, r → rz, np. *siostra* > *siostrzysko*, t → c, np. *kot* > *kocisko*. Występują również alternacje samogłosek /ą, e, ó/ będących częścią tematu, np. ą → ę, np. *ząb* > *zębisko*, a → e, np. *ciało* > *cielsko*, ó → o, np. *nóż* > *nożysko*. W zależności od zakończenia tematu wyrazu bazowego oraz temat po alternacji samogłoską

⁶³ Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słotwórstwa polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 55.

⁶⁴ Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, s. 77

⁶⁵ Tamże, s. 77.

⁶⁶ W gramatykach języka polskiego często można zauważyć, że osobno przedstawiane są przyrostki: -sko oraz -isko. Najprawdopodobniej przyrostek -sko powstał w wyniku zredukowania głoski -i w -isko, dlatego przedstawiłam jedynie jedną formę, uznając samogłoskę /i/ za tematową. Zostało to opisane szerzej przez Bogusława Kreję (1985) [w]: "Wybrane zagadnienia polskiego słotwórstwa", Gdańsk: Dział Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego, s. 105.

⁶⁷ Grzegorzczkowska, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 368. Przyrostki wymieniam w odróżnieniu od R. Grzegorzczkowskiej bez samogłoski tematowej, ponieważ opisem jej dystrybucji zajmuję się w tym rozdziale.

sufiksálną mo¿e być /i/ w przypadku spółgłosek twardych, np. *grób* > *grobisko*, gdzie dochodzi do zmiękczenia spółgłoski lub /y/ a w przypadku spółgłosek funkcjonalnie miękkich (poza głoską /c/), np. *żołnierz* > *żołnierzysko*. Kolejnym sufiksem obecnym w procesie tworzenia augmentativ jest **-dło**, np. *film* > *filmidło*. Obowiązują takie same zasady dotyczące alternacji, jak u derywatów z sufiksem **-sko**, np. *ptak* > *ptaszędło* czy *mucha* > *muszyędło*. Sufiks **-l** jest du¿o mniej produktywny, najczęściej przyłącza się do tematu wyrazu bazowego, np. *robak* > *robal*, u derywatu *nochal* motywowanego słowem *nos* alternuje s → ch. Samogłoską tematową poza /a/ mo¿e być również /o/, np. *kibic* > *kibol*, *robotnik* > *roboł*. Sufiks **-l** mo¿e być mylony z derywatami grupy nomina attributiva /por. 2.2.5./, np. *brzydki* > *brzydal*. Pomimo zbie¿ności sufiksálnej i pragmatycznej nie jest to augmentativum poniewa¿ wyrazem motywującym jest przymiotnik. Podobną zbie¿ność mo¿emy zauwa¿yć u sufiksu **-or**, który występuje zarówno u augmentativ jak i u derywatów nomina agentis i instrumenti /por. 2.2.1 i 2.2.3/, które motywowane są odczasownikowo. Oto przykład: augmentativum: *but* > *bucior*, nomina agentis i instrumenti: *modyfikować* > *modyfikator*. Sufiks **-ch/-cha** przyłącza się do tematu słowotwórczego wyrazu bazowego. Je¿li ostatnim znakiem tematu jest spółgłoska inna ni¿ ch, zostanie automatycznie nią zastąpiona. Istnieje du¿a nieregularność w tworzeniu derywatów augmentatywnych z tym¿e sufiksem. Mo¿e dochodzić do alternacji w obrębie tematu słowotwórczego, np. *klamca* > *klamczuch*, czy redukcji, np. *palec* > *paluch* czy *komunista* > *komuch*. Zachodzi również nieregularność używanych samogłosek tematowych. Najczęstszą samogłoską tematową jest /u/. W derywacie od wyrazu *wieś* > *wiocha* pojawia się natomiast samogłoska /o/. Zdarza się, że sufiks zostaje użyty bez jakiegokolwiek samogłoski tematowej w procesie derywacji ujemnej, np. *dyrektor* > *dyr*, *brunetka* > *bruneta* która często przebiega równolegle z alternacją morfonologiczną bezpośrednio pomiędzy formantami⁶⁸. np. *kreska* > *krecha*, *ły¿ka* > *łycha*. Augmentativa mogą być również tworzone w procesie derywacji prefiksálnej⁶⁹, np. *aktywność* > *hiperaktywność*. Wykładnikami ujemnej pragmatycznie ekspresywności jest również przyrostek **-na**, np. *pies* > *psina* czy *dziennikarz* > *dziennikarzyna*. Zasady alternowania są identyczne jak u derywatów z formantem **-sko**. Samogłoską tematową mo¿e być /i/ lub /y/ w zależności od samogłoski tematowej, tj. /i/ występuje po spółgłoskach twardych oraz /c/, /y/ po spółgłoskach funkcjonalnie miękkich. Sufiksami z ograniczoną do kilku derywatów dystrybucją są również: **-szył**, np. *baba* > *babszył*, **-yga**, np. *dziad* > *dziadyga*.

⁶⁸ Tam¿e, s. 369.

⁶⁹ Tam¿e, s. 369.

5.2. Dystrybucja i funkcja pragmatyczna zgrubień w języku polskim.

Istotną cechą derywatów nomina augmentativa jest duża nieregularność sufiksalna, o której wspominałam w poprzednim punkcie /6.1./ . Od jednego wyrazu bazowego możemy utworzyć wiele derywatów, np. *ptak* > *ptaszysko*, *ptak* > *ptaszydło*, *ptak* > *ptaszyna*. Ich pejoratywną funkcją możemy zgodnie z definicją nazwać komunikowanie o znaczeniu ujemnym⁷⁰. Oznacza to jednak duże zróżnicowanie semantyczne. O pejoratywności możemy mówić w przypadku komunikatu o negatywnym ustosunkowaniu emocjonalnym, od wstrętu i antypatii po uczucie strachu. Zabarwieniem ujemnym będzie również desygnat komunikujący o lekceważeniu, politowaniu czy braku szacunku. W zależności od kontekstu, augmentativa komunikują o więcej niż jednym stosunku mówiącego lub ogółu do desygnatu, co spróbuję przedstawić na poniższych przykładach.

Aby przedstawić zróżnicowanie pragmatyczne nazw pejoratywnych rozdzielię je do dwóch grup: **pejoratywów negatywnych** oraz **pejoratywów ujemnych**. Na przykładach derywatów utworzonych od wyrazu podstawowego *ptak* przedstawię wyżej wspomnianą semantyczną nieregularność tych formacji.

Nr.	Kontekst lewy	KWIC	Kontekst prawy
1.	<i>u niego rozpościerało skrzydła wielkie</i>	<i>ptaszysko</i>	<i>o masywnym dziobie.</i>
2.	<i>szatańskie</i>	<i>ptaszysko</i>	<i>dało się zwabić w pułapkę.</i>
3.	<i>pomalowały go na zielono i to</i>	<i>ptaszysko</i>	<i>łaziło po całej klasie.</i>
4.	<i>przy konarze stroszy się czarne</i>	<i>ptaszydło</i>	<i>, wrona.</i>
5.	<i>(Jerzy zakwilil cicho jak</i>	<i>ptaszyna</i>	<i>polna.)</i>
6.	<i>Na drugi świat próbowała go wyprawić</i>	<i>ptaszyna</i>	<i>wielkości wróbelka, konkretnie: sikora uboga, zwana szarytką.</i>

W powyższych przykładach występują derywaty nomina augmentativa utworzone od wyrazu podstawowego *ptak* za pomocą trzech różnych sufiksów. Formy *ptaszysko* oraz *ptaszydło* komunikują zarówno o większym rozmiarze, jak i pejoratywności negatywnej, konkretniej: niechęci, strachu, antypatii lub pełnią obydwie te funkcje jak w przykładzie 1, gdzie wyraz *ptaszysko* komunikuje (podobnie jak przydawka) o dużym rozmiarze rozmiarze,

⁷⁰ <pejoratywny> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red. Szymczak, M. (1978). Tom III. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 628.

jednak użycie epitetu *wielkie ptaszysko* zamiast *wielki ptak* komunikuje dodatkowo o pejoratywności negatywnej derywatu). O innym wymiarze pejoratywności, tj. o pejoratywności ujemnej, czyli lekceważeniu, braku szacunku komunikuje derywat *ptaszyna*, który pojawia się w przykładach 5 oraz 6. Od nielicznych wyrazów możemy jak w wyżej opisanym przypadku utworzyć dwa derywaty niosące ten sam komunikat (tutaj: *ptaszysko*, *ptaszydło* komunikujące o dużym rozmiarze lub/i pejoratywności negatywnej). Najczęściej od wyrazów podstawowych tworzone są jedynie dwie formy nomina augmentativa, tj. augmentativum komunikujące o większym rozmiarze i pejoratywności negatywnej oraz augmentativum komunikujące o pejoratywności ujemnej, np. *chłop* > *chłopisko*, *chłop* > *chłopina* czy *baba* > *babsko*, *baba* > *babina*. Pejoratywy ujemne tworzone są najczęściej od nazw żywotnych, np. *kobieta* > *kobiecina*, *ręka* > *rączyna*. Pejoratywy negatywne tworzone są bez względu na żywotność wyrazu podstawowego, np. *dziecko* > *dzieciuch*, *ręka* > *rączysko*, *dom* > *domisko*.

Derywaty nomina augmentativa mogą pełnić inną niż wyżej opisane funkcje pragmatyczne w zależności od opisującej je przydawki. Epitet złożony z augmentativa, które samotnie komunikuje o zgrubieniu lub pejoratywności, może przekazywać informację o pozytywnym stosunku do desygnatu, np. *dobre chłopisko*, *pocziwe psisko*.

5.3. Sposób tworzenia zgrubień w języku czeskim.

Dominującym sufiksem w tworzeniu augmentativ w języku czeskim jest **-isko**, (w dialektach podkorkonoskich **-iště**⁷¹). Sufiks ten przyłącza się najczęściej do tematu wyrazu podstawowego, np. *chlap* > *chlapisko* czy *dub* > *dubisko*. Dochodzi do alternacji morfonologicznych u spółgłosek tematowych: k, c → č, np. *kluk* > *klučisko*, *vrabec* > *vrabčisko*, ch⁷² → š, np. *ucho* > *ušisko*, r → ř, np. *or* > *obřisko*. W obrębie tematu często dochodzi do redukcji, np. e → Ø, np. *pes* > *psisko* czy ka → Ø, np. *kočka* > *kočisko*. Istnieją również formy nieregularne, gdzie sufiks **-čisko** przyłącza się bezpośrednio do tematu, który nie kończy się głoskami /k, c/, np. *cikán* > *cikánčisko*. Derywaty z przyrostkiem **-isko** mogą być utworzone od rzeczowników wszystkich rodzajów. Derywaty z przyrostkiem **-izna** powstają jedynie od wyrazów rodzaju żeńskiego.

⁷¹ Šmilauer, V. (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství, s. 89

⁷² Nie istnieją derywaty nomina augmentativa, u których zachodzi alternacja **h** → **ž**. Nieregularny sufiks **-čisko**, który przyłącza się bezpośrednio do tematu pojawia się w wyrazie *kniha*>*knižčisko* (Štícha, s. 599). W korpusie SYN v10 wyszukując wyrazy według zakończenia **-žisko** znalazłam wyrazy takie jak: *vražisko*, *stražisko*, które są derywatami nomina loci i funkcjonują jako nazwy własne.

Znacznie mniej produktywnymi przyrostkami tworzonymi od rzeczowników rodzaju męskiego są: **-an**, np. *nos* > *nosan*, **-ák** np. *žid* > *židák* czy **-as**, np. *lotr* > *lotras*. Bardzo rzadkimi sufiksami są **-oun**, np. *vrah* > *vrahoun*, **-our**, np. *kněz* > *kněžour*, **-ous** oraz **-ouš**, np. *děda* > *dědouš*⁷³.

5.4. Dystrybucja i funkcja pragmatyczna zgrubień w języku czeskim.

Dystrybucja derywatów nomina augmentativa w języku czeskim jest bardzo ograniczona, z wyraźną tendencją spadkową. Dowodem na to może być fakt, że szersze opisy tej kategorii pojawiają się w starszych gramatykach języka czeskiego (np. Šmilauer 1971). Bardzo okrajowo opisują je gramatyki młodsze (np. Štícha 2018, Hauser 1980) Niektóre skrócone gramatyki pomijają kategorię augmentativa (np. Havránek-Jedlička 1981).

Warto jednak zauważyć, że już Šmilauer pisał o dominujących przyrostkach, tj. **-isko**, **-izna**, **-ák**, **-an** a pozostałe **-as**, **-oun**, **-our**, **-ous** (najczęściej występujące u derywatów z grupy nomina attributiva⁷⁴) klasyfikował jako bardzo rzadkie.

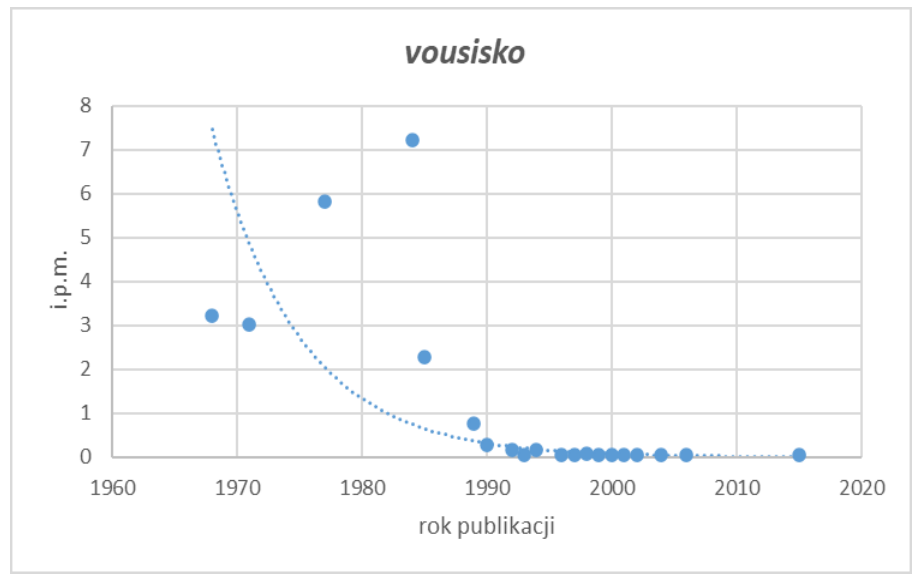
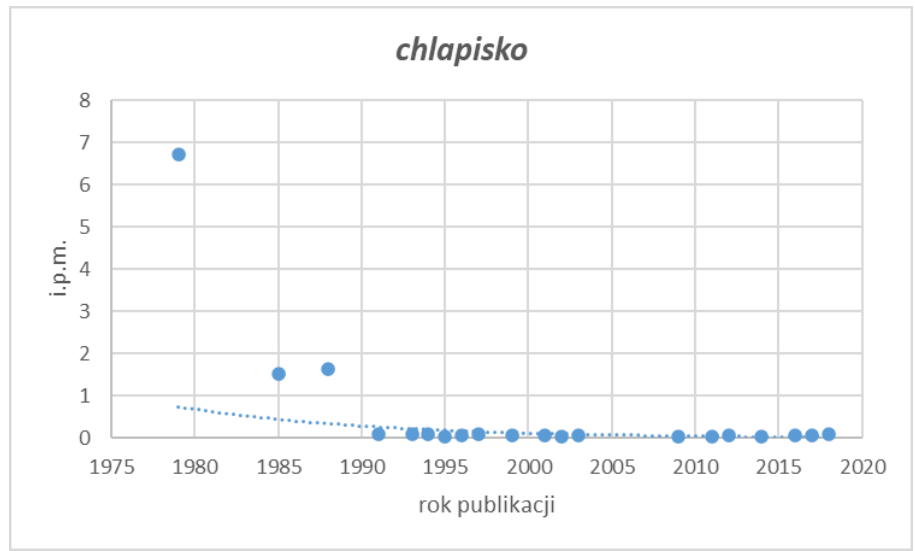
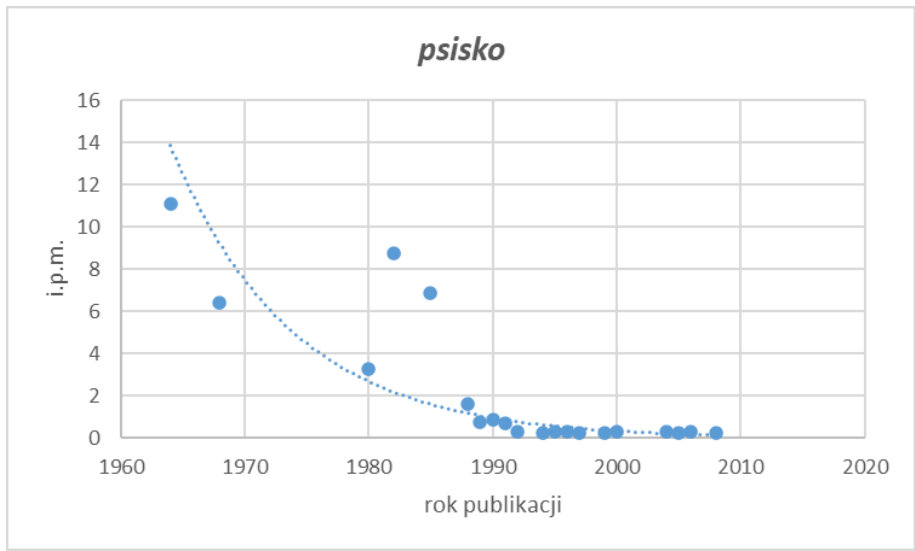
Poniżej w oparciu o dane z korpusu SYNv10⁷⁵ przedstawię tendencję spadkową kilku derywatów nomina augmentativa, jednocześnie nie mam na celu przeprowadzenia analizy tychże derywatów w ujęciu diachronicznym, ale chcę przedstawić jak niską dystrybucję możemy zaobserwować we współczesnym języku.

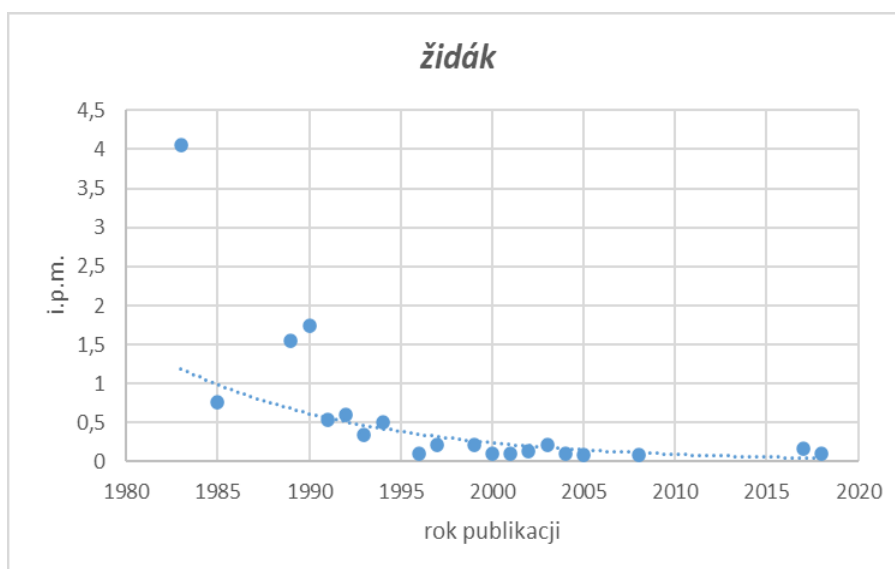
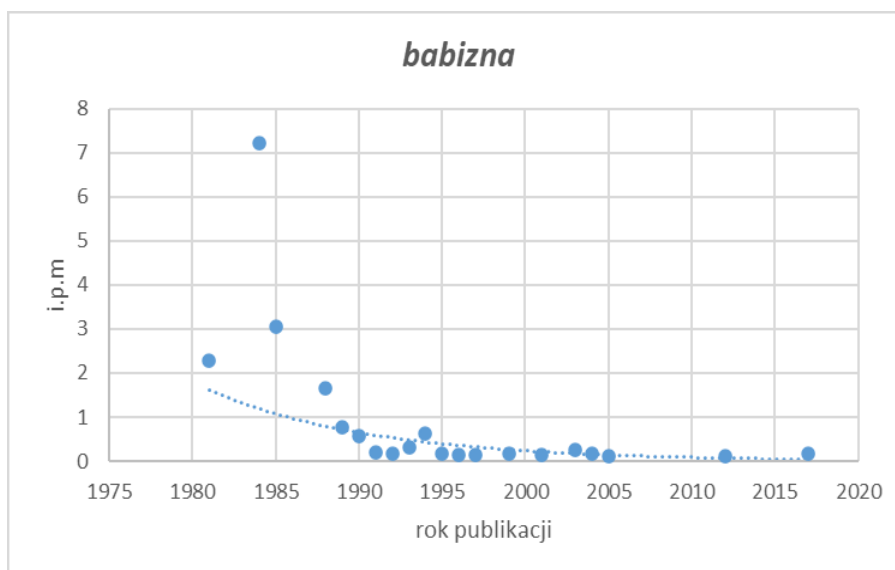
W odróżnieniu od poprzedniego rozdziału dane wyszukiwałam w korpusie SYNv10, który jest zbiorem wszystkich dostępnych korpusów z serii SYN (zawiera prawie 6 miliardów pozycji), co ułatwia wyszukiwanie haseł o bardzo niskiej frekwencji. W wykresach uwzględniłam pierwszych 20 pozycji po posortowaniu wyników według wskaźnika i.p.m w odniesieniu do daty publikacji tekstu /doc.pubyear./

⁷³ Šmilauer, V. (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství, s. 89

⁷⁴ Zima, J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině. Studie lexikologická a stylistická*, Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd, s. 15-20.

⁷⁵ doc.pubyear. syn v10 (aktualizacja 22.2.2022)

Derywaty z rzadkimi i bardzo rzadkimi przyrostkami /wymienione w rozdziale 5.3./ mają tak małą dystrybucję, że w korpusie SYNv10 znajdują się jedynie pojedyncze akapity. Co za tym idzie, nie ma możliwości przeanalizowania częstotliwości ich używania.

Augmentativa w języku czeskim, pomimo ograniczonego występowania, mogą pełnić różne funkcje pragmatyczne. Wykorzystując derywaty *psisko* oraz *babizna* /*babisko*/ obrazujące tendencję spadkową w dystrybucji postaram się przedstawić również ich nieregularność semantyczną. W tym celu posłużę się wprowadzonym przeze mnie podziałem na pejoratywy negatywne i ujemne oraz augmentativa komunikujące o dużym rozmiarze /por. 5.2/. Zacznę od przykładów użycia derywatu *psisko*:

Nr.	Kontekst lewy	KWIC SYNv10	Kontekst prawy
-----	---------------	-------------	----------------

1.	<i>slyšel , jak mu do něho vrčí a slintá obrovitě</i>	psisko	.
2.	<i>děda mi povídal , že uvnitř toho kopce leží velké</i>	psisko	<i>, který vrčí, protože má hlad.</i>
3.	<i>Kdyby tu to</i>	psisko	<i>mělo zůstat ještě jeden den, zastřelím ho.</i>
4.	<i>Odved'te si to</i>	psisko	<i>! Jaký máte právo tady šmejdit (...)</i>
5.	<i>To velké</i>	psisko	<i>něžně olízlo svou paničku George a věrně se usadilo vedle.</i>

Funkci pejorativní negativní můžeme pozorovat v příkladech 1, 3, 4. Příklad 2 může plnit funkci pejorativní ujemnou, protože vytloučením negativního chování v kontextu právním (či-li varování) je hlad zvířete. V příkladě 5 derivát společně s přílohou komunikuje o velikosti zvířete, nevnášející pejorativnosti do výroky, o čemž svědčí informace z kontextu právního.

Dodatkove, v příkladě 4 užitý byl jazyk potocný, tudíž derivát plní zároveň pejorativní funkci pragmatičtější, jak i stylističtější.

Derivát nomina augmentativa motivovaný výrazem baba může mít více než jednu formu (existuje rovněž forma *babisko*). Proanalizujme příklady s využitím derivátu *babizna*, který má značně vyšší frekvenci absolutní:

Nr.	Kontext levý	KWIC SYNv10	Kontext pravý
1.	<i>V zrcadle doma v koupelně vypadala hrozně,</i>	babizna	<i>s rozpraskanými rty a se zahnutým nosem s popraskanými žilkami.</i>
2.	<i>[...] otevřel bránu , z každých dveří na ně zírala štkající</i>	babizna	..
3.	<i>Muž z ministerstva netušil , o čem ta pomatená</i>	babizna	<i>blábolí , ale snažil se , aby vypadal co možná (...)</i>
4.	<i>láskyplně a zpytavě se zadívala na moudrou</i>	babiznu	<i>, která bývala tak laskavá a krásná</i>
5.	<i>“Zmlkni, odporná</i>	babizno	<i>!” zaječel Nádasdy , když pochopil slova kletby</i>

W przykładach 1 oraz 4 możemy zauważyć, że augmentativum nie zawsze musi komunikować o natężeniu rozmiaru. Użycie derywatu *babizna* komunikuje bowiem o natężeniu cechy, jaką jest wiek. W przykładach 2, 5 derywat pełni funkcję pejoratywną ujemną. Co do przykładu 3 w oparciu o kontekst prawy stwierdzam, że derywat pełni funkcję pejoratywną ujemną, tj. można zauważyć politowanie dla kobiety określonej jako *babizna*.

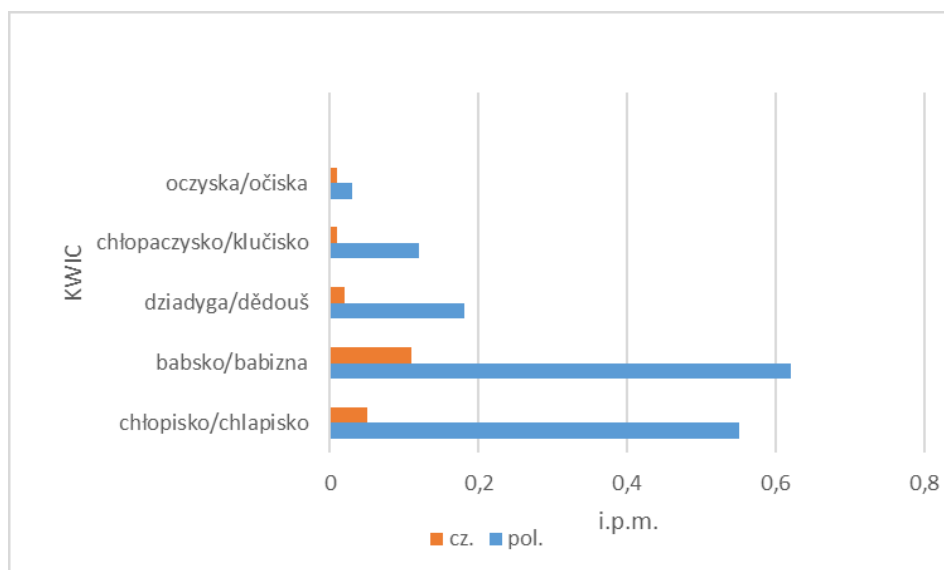
5.5. Porównanie derywatów nomina augmentativa w języku polskim i czeskim.

W zakresie tworzenia w obydwu językach dominującym sufiksem jest **-(i)sko**. Sufiks ten może tworzyć derywaty od rzeczowników każdego rodzaju, występują takie same alternacje morfonologiczne jak w procesie tworzenia nomina feminativa /por. 4.1, 4.3, 4.5/. Pozostałe sufiksy różnią się pomiędzy językami. W żadnej gramatyce języka czeskiego nie znalazłam przykładów, gdzie do augmentatywacji dochodzi w procesie derywacji ujemnej.

W obydwu językach derywaty nomina augmentativa mogą pełnić różne funkcje pragmatyczne, tj. komunikować o natężeniu cechy (najczęściej o rozmiarze), o pejoratywności negatywnej oraz ujemnej. Asymetrię można zaobserwować w dystrybucji tychże derywatów, która w języku czeskim jest bardzo ograniczona. Na podstawie kilku wybranych przeze mnie derywatów zaprezentuję dystynkcję tej kategorii pomiędzy językiem polskim i czeskim.

KWIC	abs. PELCTRA	i.p.m. PELCTRA	abs. SYNv10	i.p.m. SYNv10
<i>chłopisko/chłapisko</i>	132	0,55	282	0,05
<i>babsko/babizna</i>	150	0,62	651	0,11
<i>dziadyga/dědouš</i>	45	0,18	135	0,02
<i>chłopaczysko/klučisko</i>	30	0,12	32	0,01
<i>oczyska/očiska</i>	66	0,03	8	0,01

Ze względu na to, że wskaźnik i.p.m. powyższych derywatów w obydwu korpusach jest bardzo niski, asymetrię lepiej zobrazuje poniższy wykres.

W obydwu językach obserwuje się znaczną tendencję spadkową w zakresie dystrybucji derywatów nomina augmentativa. Tendencja ta jest jednak silniejsza w języku czeskim.

6. Deminutiva

Derywaty nomina deminutiva, czyli zdrobnienia to formacje, które oznaczają - w odniesieniu do wyrazu podstawowego, tj. neutralnego rzeczownika mniejszego rozmiaru lub pozytywne semantyczne nacechowanie desygnatu. Często mogą wyrażać obydwie te funkcje jednocześnie.

Poziom natężenia deminutywności pełniącej obydwie wyżej opisane funkcje możemy wyrażać poprzez dwustopniową skalę.

6.1. Sposób tworzenia zdrobnień w języku polskim.

Kategoria zdrobnień wykazuje się bardzo dużą regularnością w obszarze jej tworzenia. Wykładnikami deminutywności w języku polskim są jedynie cztery sufiksy, tj. **-ik/-yk** oraz **-ek** u rzeczowników rodzaju męskiego, **-ka** u rzeczowników rodzaju żeńskiego oraz **-ko** u rzeczowników rodzaju nijakiego⁷⁶.

Deminutiva od rzeczowników rodzaju męskiego, których temat zakończony jest spółgłoską tylnojęzykową, tj. /k, g, ch/ oraz spółgłoskę /r/ tworzone są za pomocą sufiksu **-ek**. W przypadku wyrazów zakończonych spółgłoską tylnojęzykową dochodzi do powtarzających się w pozostałych kategoriach derywatów modyfikacyjnych alternacji: k → cz, np. *bok* > *boczek*, g → ż, np. *bóg* > *bożek*, ch → sz, np. *łańcuch* > *łańcuszek*. Nie alternuje głoska /r/ pod warunkiem, że spółgłoskę zamykającą temat poprzedza samogłoska, np. *rower* > *rowerek*. Alternacja r → rz zajdzie, jeśli ostatnią samogłoską tematu poprzedza druga spółgłoska, np. *łotr* > *łotrzyk*.

Rzeczowniki rodzaju męskiego z tematem zakończonym spółgłoską funkcjonalnie miękką, tj. /sz, rz, ż, cz, c, dz, dź/ wyrażają deminutywność sufiksem **-yk**, np. *kurz* > *kurzyk*, *chrząszcz* > *chrząszczyk*, *piec* > *piecyk*, *rydz* > *rydzyk*, *brydź* > *brydzyk*, *kosz* > *koszyk* a /l/ **-ik**, np. *medal* > *medalik*. W przypadku wyrazów podstawowych zakończonych na /sz/ może również zachodzić alternacja sz → s u wyrazów zakończonych głoską /sz/, np. *grosz* > *grosik*. Samogłoską tematową jest wówczas /i/.

Wykładnikiem deminutynym u rzeczowników zakończone głoską /t/ jest sufiks **-ik**, który wywołuje alternację t → c w obrębie tematu, np. *but* > *bucik*.

U wyrazów zakończonych głoską twardą brak wyraźnej tendencji sufiksальной, derywaty mogą posiadać zarówno sufiks **-ek**, jak i **-ik**, np. *grób* > *grobek* (dochodzi do alternacji samogłosek ó → o) ale: *garb* > *garbik*. W przypadku głoski /d/, sufiks **-ik**

⁷⁶ Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 53.

wywołuje alternację $d \rightarrow dz$, np. *układ* > *układzik*, ale: *chlód* > *chlódek*. Warto wspomnieć o nieregularności w zakresie alternowania samogłoski /o/, nie znajdzie ona bowiem np. u wyrazu *ogród* > *ogródek*⁷⁷. Wyrazy z tematem zakończonym spółgłoską miękką wyrażają deminutywność przyrostkiem **-ik**, np. *koń* > *konik* czy *śledź* > *śledzik*.

Wykładnikiem deminutywności rzeczowników rodzaju żeńskiego jest sufiks **-ka**, który przyłącza się do tematu wyrazu podstawowego, np. *torba* > *torebka* (dochodzi do alternacji $\emptyset \rightarrow e$). U wyrazów zakończonych na **-ica**, dochodzi do alternacji spółgłoski tematowej $c \rightarrow cz$, np. *donica* > *doniczka*. U nielicznych rzeczowników rodzaju żeńskiego zakończonych spółgłoską miękką dochodzi do alternacji w spółgłoskę twardą, np. *gałąź* > *gałązka*, gdzie dochodzi do wymiany $\acute{z} \rightarrow z$.

Deminutywa rodzaju nijakiego tworzone są za pomocą sufiksu **-ko**, np. *okno* > *okienko*. Sufiks ten przyłącza się bezpośrednio do rdzenia wyrazu, niekiedy wywołując alternacje samogłoskowe, np. jak na powyższym przykładzie $\emptyset \rightarrow ie$ czy $\emptyset \rightarrow e$, np. *lustro* > *lusterko*.

U zdrobnień możemy zauważyć trzy stopnie natężenia, najczęściej stopień pierwszy wyrażany będzie za pomocą w/w sufiksów, tj. **-ik/yk**, **-ek**, **-ka**, **-ko**. Desygnat stopnia drugiego, komunikujący o większym natężeniu cechy w stosunku do wyrazu podstawowego poszerzony będzie o interfiks **-cz-** lub **-sz-** np. *dom* > *domek* > *domeczek* czy *wuj* > *wujek* > *wujaszek*.

Zdarzają się jednak wyrazy, które są zakończone formantem typowym dla zdrobnień, pomimo, że są neutralne semantycznie, np. *biurko*, *aktorka*, *pośladek*, *jablko* i w związku z tym stopień pierwszy deminutywności wyrażany będzie poprzez poszerzenie tychże wyrazów o interfiks **-cz-** lub **-sz-** np. *biurko* > *biureczko*, *aktorka* > *aktoreczka*, *pośladek* > *pośladeczek*, *jablko* > *jabluszko*. Niemożliwym jest utworzenie stopnia drugiego deminutywności od tych wyrazów.

Wykładnikiem deminutywności mogą być również prefiksy SI takie jak: mikro, mini, np. *pies* > *mikropies*.

⁷⁷ Tamże, s. 54.

6.2. Dystrybucja i funkcja pragmatyczna zdrobnień w języku polskim.

Prymarną funkcją form zdrobniałych w języku polskim jest przekazywanie informacji o małości desygnatu oraz o jego pozytywnym nacechowaniu semantycznym. Derywat może komunikować też o obydwu cechach równocześnie.

Na początku skupię się na funkcji komunikowania o małym rozmiarze desygnatu, kiedy zdrobnienie może zastępować przydawkę, np. mały dom = domek. O większym natężeniu cechy, tutaj: małości informuje zdrobnienie stopnia drugiego, np. bardzo mały dom = domeczek.

Kwantytatywna deminutywność może dotyczyć nie tylko rzeczowników materialnych, ale również abstrakcyjnych, np. *fakt* > *fakcik*, *żart* > *żarcik* czy *miłość* > *miłostka*. Deminutywność rzeczowników abstrakcyjnych komunikuje o mniejszej wadze desygnatu w odniesieniu do wyrazu podstawowego, np. *miłość* to «głębokie przywiązanie do kogoś lub czegoś»⁷⁸, *miłostka* to «miłość przelotna, powierzchowna, zmysłowa; przygoda miłosna»⁷⁹.

Nazwy deminutywne utworzone od nazw prestiżowych zawodów czy funkcji zyskują wartość pejoratywną, np. *premier* > *premierek* /por. 4.4./, ponieważ podobnie jak u wyżej opisanych nazw abstrakcyjnych deminutywność komunikuje o mniejszej wartości derywatu w odniesieniu do wyrazu neutralnego. Funkcja ta jest jednak rzadko spotykana a formy deminutywne najczęściej wyrażają pozytywne nacechowanie desygnatu. Dotyczy to głównie rzeczowników żywotnych, np. *kobieta* > *kobietka*, *kot* > *kotek*, *ptak* > *ptaszek*, rzadziej nieżywotnych, np. *mieszkanie* > *mieszkanko*.

Deminutywa mogą równocześnie informować zarówno o małym rozmiarze, jak i pozytywnym nacechowaniu semantycznym, co przedstawię na przykładzie derywatu *mieszkanko*:

Nr.	Kontekst lewy	KWIC PELCTRA	Kontekst prawy
1.	<i>Przeżywała wielkie emocje, bo udało jej się tanio kupić małe</i>	<i>mieszkanko</i>	<i>na peryferiach</i>
2.	<i>Ledwie się mieszczą na ścianach, bo</i>	<i>mieszkanko</i>	<i>, które teraz zajmują dwie starsze panie (...)</i>

⁷⁸ <miłość> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red.Szymczak, M. (1978). Tom II. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 177

⁷⁹ <miłostka> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red.Szymczak, M. (1978). Tom II. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 177

	<i>dwupokojowe</i>		
3.	<i>Jedno</i>	mieszkanko	<i>liczy sto siedemdziesiąt metrów, a drugie o 10 metrów mniej.</i>
4.	<i>Nasze</i>	mieszkanko	<i>, którym tak cieszyłam się, zaczyna mnie przerażać w tej wizji.</i>

W przykładach 1 i 2 deminutiva komunikują zarówno o małym rozmiarze, jak i pozytywnym nacechowaniu. W przykładzie 3 funkcją pragmatyczną deminutywa jest poinformowanie o pozytywnym nacechowaniu desygnatu, choć możemy również mówić o wprowadzeniu ironizacji poprzez użycie zdrobnienia do opisu czegoś ponadprzeciętnie dużego. W przykładzie 4 brak informacji o rozmiarze (małość desygnatu może być jedynie domysłem), ale wyraźnie zaznaczony jest nacechowanie emocjonalne podmiotu do desygnatu.

Miarę deminutywności możemy wyrazić na wiele sposobów, zarówno zdrobnieniem pierwszego i drugiego stopnia, jak i epitetem stworzonym z przydawki oraz wyrazu neutralnego lub derywatu nomina deminutiva. Na poniższych przykładach użycia derywatów od wyrazu podstawowego *dom* w oparciu o dane z NJKP spróbuję zaprezentować częstotliwość każdego ze sposobów wyrażania deminutywności.

Sposób wyrażenia deminutywności	KWIC	abs. PELCTRA	i.p.m. PELCTRA	Możliwa funkcja pragmatyczna
przydawka	<i>mały dom</i>	24	0,1	komunikacja o mniejszym rozmiarze
zdrobnienie stopnia	I. <i>domek</i>	2142	8,88	komunikacja o mniejszym rozmiarze lub pozytywnym nacechowaniu
przydawka + zdrobnienie stopnia	+ I. <i>mały domek</i>	102	0,42	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobnieniem I. stopnia, tj. małości + możliwie pozytywnym nacechowaniu

zdrobnienie stopnia II.	domeczek	24	0,1	komunikacja o II. stopniu natężenia cechy + możliwie pozytywnym nacechowaniu
przydawka + zdrobnienie stopnia II.	mały domeczek	1	0	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobnieniem II. stopnia + możliwie pozytywnym nacechowaniu

Aby poprawnie móc interpretować funkcję, w jakiej zostało użyte zdrobnienie /*domек, mały domек, domeczek, mały domeczek*/ potrzebujemy kontekstu:

Kontekst lewy	KWIC PELCTRA	Kontekst prawy	Funkcja pragmatyczna
<i>Kocham ten niski</i>	domек	<i>na wzgórzu Sienkiewicza.</i>	komunikacja o mniejszym rozmiarze oraz o pozytywnym nacechowaniu
<i>Gabinet zabiegowy,</i>	mały domек	<i>mieszkalny, kilka zagonów kwiatów i wokół dżungla (...)</i>	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobnieniem I. stopnia
<i>Wszystkie drzwi są przed zdrożonymi zamknięte. Tylko jeden</i>	domeczek	<i>wita ich gościnnie.</i>	komunikacja o II. stopniu natężenia cechy oraz o pozytywnym nacechowaniu
<i>(...) żeby na wspaniałym terenie, gdzie jest</i>	mały domeczek	<i>, w ogóle nie czynić strefy.</i>	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobnieniem II. stopnia oraz o pozytywnym nacechowaniu

W powyższych przykładach jako przydawki użyłam przymiotnika *mały*, jednak warto pamiętać, że użycie zdrobnienia z przydawką może również służyć podkreśleniu pozytywnego nacechowania, które wyraża derywat, np. *kochany domek*, *wspaniały domeczek*.

W języku polskim istnieją również wyrazy, które gramatycznie są zdrobnieniami, ale uległy neutralizacji ekspresywnej, np. *mac* > *matka*⁸⁰.

Nazwy utworzone na drodze derywacji prefiksальной komunikują jedynie o mniejszym rozmiarze desygnatu w odniesieniu do wyrazu podstawowego, np. *ogród* > *miniogród*.

6.3. Sposób tworzenia zdrobnień w języku czeskim.

Kategoria zdrobnień w języku czeskim cechuje się wysoką regularnością i w jej obrębie możemy wyróżnić cztery przyrostki komunikujące o deminutywności, tj. **-ek** oraz rzadziej **-ík** u derywatów rodzaju męskiego, **-ka** u derywatów rodzaju żeńskiego oraz **-ko** w przypadku derywatów rodzaju nijakiego.

Dominującym sufiksem dla rzeczowników rodzaju męskiego jest **-ek**, znacznie mniej produktywnym sufiks **-ík**. W obrębie rdzenia u rzeczowników rodzaju męskiego dochodzi do alternacji $k \rightarrow \check{c}$, np. *žák* > *žáček*. Ze względu na ową alternację od rzeczowników, których temat zakończony jest głóską /k/ oraz /č/ i /c/ nie ma możliwości utworzenia 2. stopnia deminutywności, ponieważ w temacie takiego derywatu w bliskim sąsiedztwie znajdowałyby się dwie zwarto-szczelinowe głóski utrudniając tym samym jego wymowę⁸¹.

W obrębie tematu rzeczowników rodzaju męskiego alternują zarówno spółgłóski: $ch \rightarrow š$, np. *hřích* > *hříšek*, $h \rightarrow ž$, np. *bůh* > *božek*, $r \rightarrow ř$, np. *kapr* > *kapřík*, jak i samogłóski, m.in. $o \rightarrow ů$, *podvod* > *podvůdek* czy odwrotnie $ů \rightarrow o$, np. *dům* > *domek*, $e \rightarrow í$, np. *plech* > *plešík*. Dochodzi również do zmiany iloczasu samogłóski, np. *program* > *prográmek* czy *list* > *lístek* oraz dyftongizacji $u \rightarrow ou$, np. *sud* > *soudek*.

Zdrobnienie 2. stopnia tworzymy poprzez rozszerzenie tematu o interfiks **-če-**, np. *koš* > *košík* > *košíček*.

Deminutywnym sufiksem rzeczowników rodzaju żeńskiego jest **-ka**. Przyrostek ten wprowadza identyczne alternacje w obrębie tematu jak wyżej opisane przyrostki **-ek** oraz **-ík** występujące u rzeczowników rodzaju męskiego, np. *noha* > *nožka*. Poprzez rozszerzenie tematu interfiksem **-eč-** lub rzadziej **-ič-** otrzymujemy zdrobnienie 2. stopnia, np. *chvíle* > *chvilka* > *chvilčka*.

⁸⁰ <matka> (hasło), [w:] Długosz-Kurczabowa, K. (2006): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 319.

⁸¹ Hauser, P. (1980): *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 131.

Rzeczowniki rodzaju nijakiego zyskują 1. stopień deminutywności dzięki sufiksowi **-ko**, np. *oko* > *očko*. Sufiks wywołuje te same alternacje w obrębie tematu, jak wyżej opisane występujące u derywatów rodzaju męskiego i żeńskiego.

Deminutywność 2. stopnia wyrażają derywaty rozszerzone w temacie o **-ěč-**, **-ič-** czy **-ič-**, np. *slunce* > *slunko* > *sluničko* czy *pivo* > *pivko* > *pivečko*, rzadziej rozszerzone o **-in-**, **-ín-**, **-an-**, **-en-**, **-un-** np. *máma* > *mamka* > *maminka*.

Rzeczowniki rodzaju nijakiego należące do grupy nazw istot młodych /por. rozdział 7./ tworzą zdrobnienia poprzez poszerzenie tematu interfiksem **-at-**, np. *koť* > *koťatko*.

Formy drugiego stopnia deminutywności nie przybierają rzeczowniki zakończone sufiksami typowymi dla zdrobnień, tj. **-ek**, **-ík**, **-ka**, **-ko** w swojej formie podstawowej.

O kwantytawnej deminutywności komunikować mogą również komunikować tzw. przedrostki SI, np. *mini*, *mikro*.

6.4. Dystrybucja i funkcja pragmatyczna zdrobnień w języku czeskim.

Derywaty nomina deminutiva w języku czeskim komunikują o małości desygnatu lub pozytywnym do niego nacechowaniu. Desygnat może komunikować równocześnie o obydwu tychże funkcjach.

Derywaty komunikujące o kwantytawnej deminutywności najczęściej tworzone są od nazw nieosobowych zastępując tym samym przydawkę, np. *malý stůl* = *stolík* lub *velmi malý stůl* = *stoliček*. Niejednokrotnie desygnat zyskuje dodatkowo semantycznie neutralną wartość, np. *hlava* > *hlavka*, gdzie *hlavka* oznaczać może zdrobnienie lub «okrągły obiekt złożony z większej ilości liści, kwiatów itp.»⁸²

Rzeczowniki materialne będące formalnie zdrobnieniami, poza derywatami utworzonymi za pomocą przedrostków SI, mogą komunikować zarówno o małości obiektu, jak i o pozytywnym jego nacechowaniu, co spróbuję przedstawić na poniższych przykładach użycia derywatu *byteček*:

Nr.	Kontekst lewy	KWIC SYN2020	Kontekst prawy
1.	<i>Manželka se přednedávnem rozhodla , že obměníme náš malý</i>	<i>byteček</i>	<i>, a proto vyrazíme na nákupy nebo zatím alespoň pro (...)</i>
2.	<i>Každý den jezdí na trojkolce po</i>	<i>bytečku</i>	<i>dopředu a dozadu.</i>

⁸² <hlavka> (haslo), [w]: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, red. Filipec, J. - Daneš, F. - Machač, J.- Mejstřík, V., (2016). Praha: Academia, s. 94.

	<i>balkoně miniaturního</i>		
3.	<i>(...) a tak se většina senzacechtivých soustředila do tepla svých</i>	<i>bytečku</i>	<i>s očima přilepenýma k telestěně.</i>
4.	<i>Maj spolu dohromady mrňavej jednopokojovej</i>	<i>byteček</i>	<i>v odporným třípatrovým činžáku na Hamilton Street (...)</i>

W oparciu o powyższe przykłady możemy zauważyć, że derywat może komunikować zarówno o małości desygnatu (przykład 1, 2, 3), jak i o pozytywnym nacechowaniu (przykład 1, gdzie o rozmiarze komunikuje już przydawka). W przykładzie 4 derywat pełni funkcję deprecjatywną, co jest swoistym wyrażeniem małości.

W nawiązaniu do przykładu 1 warto wspomnieć, że dwie główne semantyczne wartości zdrobnień mogą być dodatkowo podkreślone poprzez użycie przydawki. Zaimek przymiotny pełniący funkcję przydawki w tymże przykładzie podkreśla pozytywne nacechowanie desygnatu, natomiast przymiotnik małość derywatu.

Miarę deminutywności możemy wyrazić zarówno zdrobieniem pierwszego i drugiego stopnia lub za pomocą przydawki oraz wyrazu neutralnego lub derywatu nomina deminutiva. Na poniższych przykładach użycia derywatów od wyrazu podstawowego *kniha* przedstawię częstotliwość każdego ze sposobów wyrażania deminutywności.

Sposób wyrażenia deminutywności	KWIC	abs. SYN2020	i.p.m. SYN2020	Możliwa funkcja pragmatyczna
przydawka	<i>malá kniha</i>	1	0,01	komunikacja o mniejszym rozmiarze
zdrobienie stopnia I.	<i>knížka</i>	6375	52,33	komunikacja o mniejszym rozmiarze lub pozytywnym nacechowaniu
przydawka + zdrobienie stopnia I.	<i>malá knížka</i>	5	0,04	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobieniem I. stopnia, tj. małości + możliwie pozytywnym nacechowaniu
zdrobienie stopnia II.	<i>knížečka</i>	153	1,26	komunikacja o II. stopniu

stopnia				natężenia cechy + możliwie pozytywnym nacechowaniu
przydawka + zdrobnienie II. stopnia	malá knižěčka	7	0,06	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobnieniem II. stopnia + możliwie pozytywnym nacechowaniu

Funkcję, w jakiej zostało użyte zdrobnienie /*knižka, malá knížka, knížěčka, malá knížěčka*/ możemy poprawnie zinterpretować w konkretnym kontekście:

Kontekst lewy	KWIC SYN2020	Kontekst prawy	Funkcja pragmatyczna
<i>Četli jsme</i>	<i>knižku</i>	<i>od Stevena Kinga o holce , co ji unesla vláda</i>	komunikacja o mniejszym rozmiarze
<i>Oba eseje, z nichž se skládá tato</i>	<i>malá knížka</i>	<i>, Kastrující stín svatého Garty a Překlad jedné věty</i>	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobnieniem I. stopnia, czyli o małości desygnatu
<i>nechceš si sednout k Jance? Prohlédnete si spolu tvou</i>	<i>knížěčku</i>	<i>a ona ti i něco přeče</i>	komunikacja o II. stopniu natężenia cechy oraz o pozytywnym nacechowaniu
<i>(...) nedávno jsem v knihkupectví našla praktického průvodce . Je to</i>	<i>malá knížěčka</i>	<i>, tak akorát do kapsy nebo kabelky (...)</i>	komunikacja o większym natężeniu cechy wyrażonej zdrobnieniem II. stopnia czyli o małości desygnatu

Kwalitativną deminutywność najczęściej wyrażają desygnaty utworzone od nazw żywotnych, np. *pes* > *pejsek* czy nazwy istot młodych, które same w sobie zawierają informację o mniejszym rozmiarze, np. *dítě* > *děťátko*. Kwalitativną deminutywność w przypadku nazw nieżywotnych może wyrażać połączenie przydawki i zdrobnienia, w którym już sam przymiotnik komunikuje o pozytywnym nacechowaniu desygnatu, np. *hezký obleček*.

6.5. Porównanie derywatów nomina deminutiva w języku polskim i czeskim.

W obydwu językach możemy zaobserwować bardzo dużą regularność w zakresie tworzenia zdrobnień. Sufiksami używanymi w procesie tworzenia rzeczowników deminutywnych są:

Przyrostek	Język polski	Język czeski
masculinum	-ek, -ik /yk/	-ek, -ik
femininum	-ka	-ka
neutrum	-ko	-ko

Deminutywność 2. stopnia w obydwu językach tworzymy poprzez rozszerzenie tematu o głoskę pol. **-cz-** lub **-sz-** cz. **-č-**.

Rzeczowniki będące neutralnymi semantycznie, zakończone głoskami z powyższej tabelki, w obydwu językach nie tworzą 2. stopnia deminutywności ze względu na utrudnioną wymowę potencjalnych derywatów.

W obydwu językach derywaty nomina deminutiva mogą pełnić identyczne funkcje pragmatyczne zaczynając od tych podstawowych, tj. komunikacji o mniejszym rozmiarze desygnatu /zastąpienie przydawki/ lub/i pozytywnym do niego nacechowaniu.

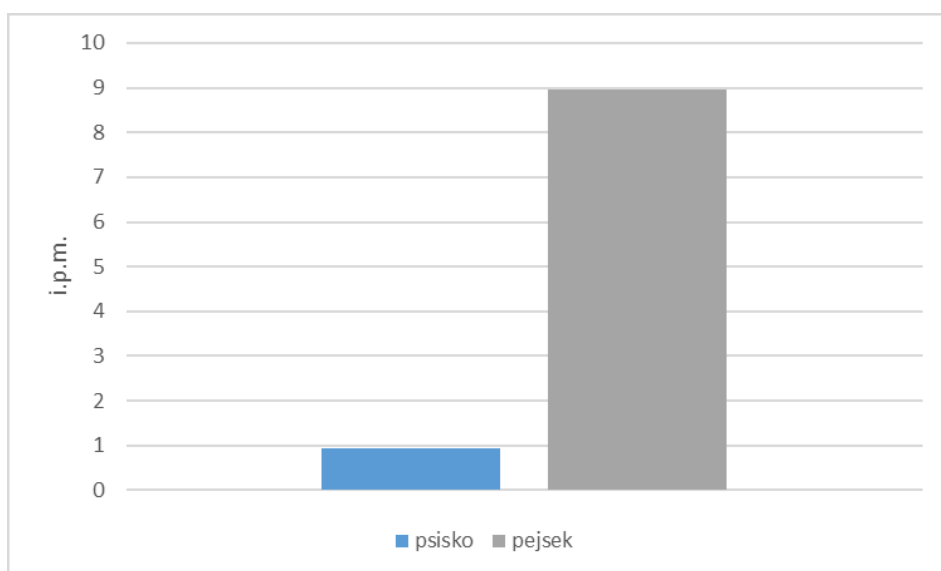
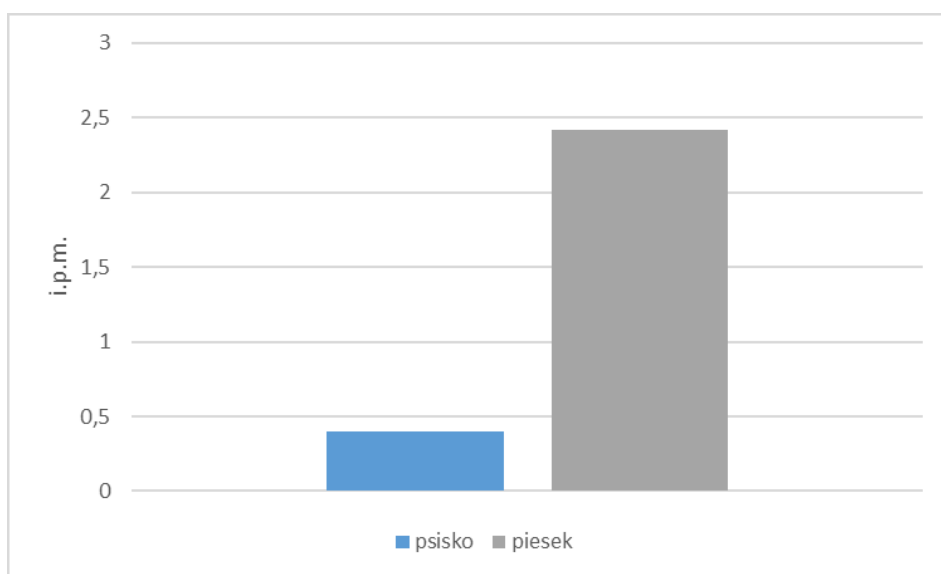
Zdrobnienia w języku czeskim i polskim są silnie związane z kontekstem i ciężko o ich semantyczne rozgraniczenie. Deminutywność kwalitatywna, najczęściej dotycząca nazw żywothnych z definicji ma komunikować o pozytywnym stosunku do desygnatu, jednak w odniesieniu do nazw osób pełniące prestiżowe funkcje etc. pełni funkcję ironiczną, deprecjatywną czy nawet pejoratywną w obydwu językach, np.

Kontekst lewy	KWIC PELCTRA/SYN2020	Kontekst prawy
(...) wziął się za negocjowania z UE choć wszyscy twierdzą że	<i>premierek</i>	<i>nie będzie za chwilę premierkiem.</i>
<i>Ten ubohý pitomeček , ten nanicovatý naivní</i>	<i>profesůrek</i>	<i>nám to všechno vyklopil.</i>

Kwantytatywna funkcja zdrobnień w przeważającej większości dotyczy rzeczowników nieżywotnych. Jednocześnie przydawka może funkcję tę modyfikować a tym samym komunikować o emocjonalnym nacechowaniu do desygnatu.

Zarys możliwych funkcji pragmatycznych został przedstawiony w poprzednich podrozdziałach, tj. /7.2. oraz 7.4./ i w związku z tym w tym podrozdziale nie będę go powielać.

Zdrobnienia będące przeciwieństwem zgrubień w obydwu językach mają znacznie szerszą dystrybucję, co mogą przedstawić derywaty utworzone od wyrazu pol. *pies* cz. *pes*.

7. Nomina juvenium.

Nomina juvenium to grupa derywatów nazywających istoty młode. W odróżnieniu od wyżej opisanej grupy zdrobnień informuje o młodości /niedojrzałości/ desygnatu. Nazwy deminutywne mogą komunikować jedynie o cechach typowych dla istot młodych, np. mniejszy rozmiar czy pozytywne do nich nacechowanie⁸³.

Nazwy istot młodych powstają najczęściej na drodze fleksji, tj. formant komunikuje o zmianie rodzaju gramatycznego, nie bierze udziału w procesie aglutynacyjnym jak w przypadku wszystkich opisanych we wcześniejszych rozdziałach grupach derywatów.

7.1. Sposób tworzenia nazw istot młodych w języku polskim.

W języku polskim nazwy istot młodych tworzone są z dużą regularnością, wyłącznie od rzeczowników żywotnych.

Dominującym formantem w procesie ich tworzenia jest **-ę**. Na drodze derywacji dochodzi do alternacji morfonologicznych w obrębie tematu: k → s, np. *ptak* > *ptasię* k → cz, np. *jaskółka* > *jaskółczę*, r → rz, np. *wydra* > *wydrzę* g → z, np. *papuga* > *papuzię*, redukcji samogłoskowej, np. *lew* > *lwię* lub rozszerzenia tematu, np. *kura* > *kurczę* Spółgłoski twarde ulegają zmiękczeniu, np. *tygrys* > *tygrysie*.

W przypadku pewnej grupy derywatów nie obserwuje się bezpośredniej relacji motywujący - motywowany w rozumieniu słowotwórczym. Do grupy tej należą m.in.: *dziecię*, *szczenię*, *jagnię*, *cielę*, *źrebię*, *prosię*. Młodość /niedojrzałość/ wyrażona jest formą supletywną.

Drugim formantem tworzącym nazwy istot młodych jest sufix **-ak** wprowadzający alternacje identyczne jak w przypadku wyżej opisanego formantu **-ę**, np. *kot* > *kociak*.

Trzecim możliwym sposobem tworzenia nazw istot młodych jest użycie deminutywnego sufixu **-ko** rozszerzonego o interfiks **-at-**, np. *kot* > *kociątko*, *lew* > *lwiątko*, *tygrys* > *tygrysiątko*.

⁸³ Grzegorzczkowska, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 57.

7.2. Dystrybucja i funkcja pragmatyczna nazw istot młodych w języku polskim.

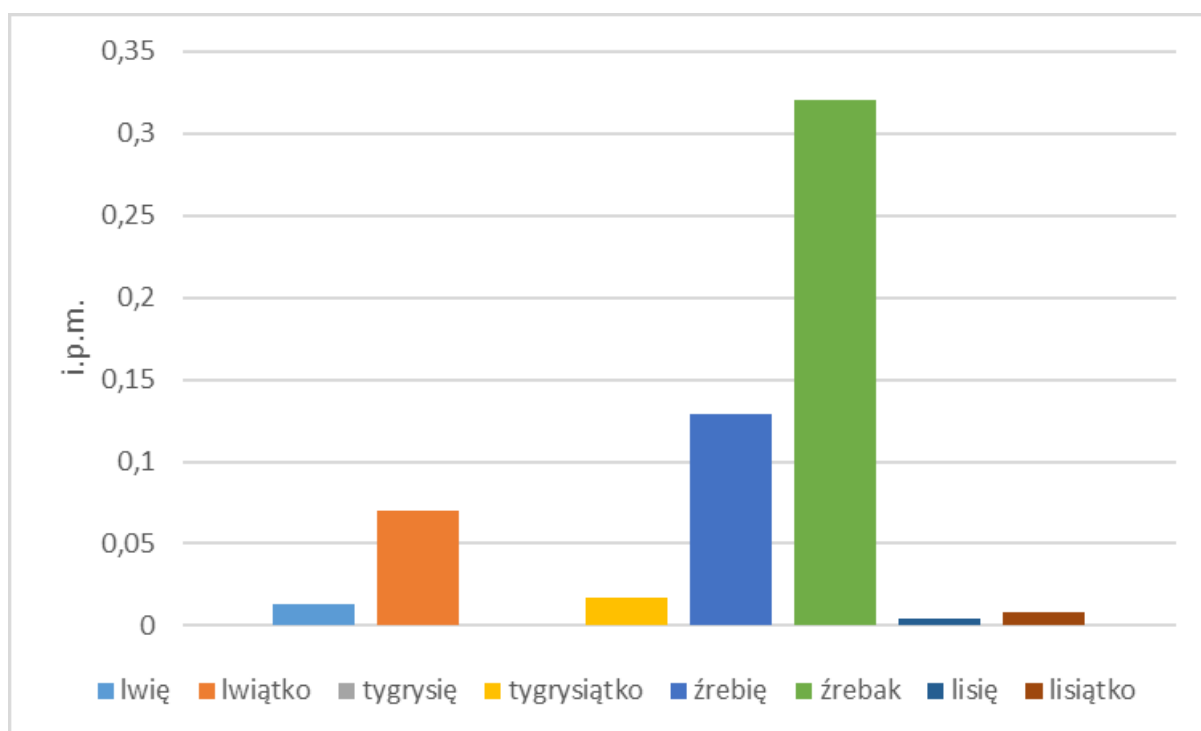
Derywaty utworzone za pomocą formantu **-ę** mają najszerszą dystrybucję. Rozumiem przez to, że w języku polskim istnieją takie formy utworzone od niemal każdego rzeczownika żywotnego. Derywaty te jednak najczęściej używane są w języku specjalistycznym, np. w języku nauk przyrodniczych czy rzadziej publicystyce, co przedstawię na poniższych przykładach.

Kontekst lewy	KWIC PELCTRA	Kontekst prawy
<i>Po zakupieniu</i>	szczenię	<i>poddajemy szczepieniom ochronnym, dzięki którym (...)</i>
<i>Niekiedy</i>	źrebię	<i>rodzi się w worku płodowym.</i>
<i>Małe</i>	kocię	<i>można do domu kupić za 400zł.</i>
<i>Pierwsze</i>	tygrysię	<i>trafiło do świątyni w 1999 roku. Tygrysy wychowane wśród ludzi są na wpół oswojone (...)</i>

Derywaty utworzone za pomocą sufiksu **-ak** lub deminutywnego sufiksu **-(a)tko** występują u nazw zwierząt bliższych człowiekowi w aspekcie emocjonalnym i użytkowym, np. *szczeniak, kociak, kociątko, lwiątko, tygrysiątko, kurczątko, papuziątko* etc. Derywaty z tymi formantami występują również poza językiem specjalistycznym. Poniżej przedstawię kilka przykładów.

Kontekst lewy	KWIC PELCTRA	Kontekst prawy
<i>Do nóg się łasi</i>	szczeniak	<i>how-how. Kosztował ich 300 dolarów.</i>
<i>Obok zaprzężonej klaczy biegł dorodny</i>	źrebak	<i>, bo Józkowi konie darzyły się wyjątkowo.</i>
<i>Z tejże wsi przyszło do nas małe</i>	kociątko	<i>, podrzutek, prawie osesek (...)</i>
	Tygrysiątko	<i>na początku nie dało się pogłaskać, ale potem nie protestowało.</i>

Nazwy istot młodych zakończone na **-ak** czy **-(ą)ko** mają znacznie większą częstotliwość występowania w języku (poza literaturą specjalistyczną), co spróbuję przedstawić na kilku przykładach. Nie wezmę pod uwagę derywatów *prosiak*, *szczeniak* oraz *kociak*, ponieważ funkcjonują jako polisemantyczne i oznaczać mogą nie tylko istotę młodą ale również: *szczeniak* żart. pogard. «osoba niedorośła»⁸⁴, *prosiak* przen. «ktoś nieporządny, niechluj»⁸⁵, *kociak* pot. «młoda, ładna dziewczyna o kocieteryjnym wyglądzie i zachowaniu»⁸⁶ i w związku z tym wyniki z NKJP nie będą przedstawiały jedynie tej kategorii słowotwórczej.

Nie istnieją derywaty nomina juvenium od rzeczowników żywotnych oznaczających zwierzęta nie pozostające blisko człowieka /użytkownika języka polskiego/ jeśli chodzi o aspekt emocjonalny czy użytkowy, m.in. gady, owady, bezkręgowce np. *wąż* > ✘ *wężę* czy *pszczola* > ✘ *pszczelę*.

Niezwykle rzadko występują nazwy istot młodych utworzonych od rzeczowników oznaczających człowieka, np. *Żyd* > *Żydzię* czy *Murzyn* > *Murzyniątko*.

⁸⁴ <szczeniak> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red.Szymczak, M. (1978). Tom III. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 939.

⁸⁵ <prosiak> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red.Szymczak, M. (1978). Tom II. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 1001.

⁸⁶ <kociak> (hasło), [w]: *Słownik języka polskiego PWN*, red.Szymczak, M. (1978). Tom I. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 945.

7.3. Sposób tworzenia nazw istot młodych w języku czeskim.

Podstawowymi formantami tworzącymi nazwy istot młodych w języku czeskim jest -e oraz -ě. Formant -e przyjmują najczęściej rzeczowniki miękkotematowe, np. *myš* > *myše*, natomiast formant -ě rzeczowniki twaridotematowe, np. *kachna* > *kachně*. Z obydwoma formantami alternują spółgłoski k → č, np. *veverka* > *veverče* r → ř, np. *tygr* > *tygře* ch → š, np. *hroch* > *hroše* c → č, np. *jezevec* > *jezevče*. Dochodzi również do alternacji samogłosek tematowych o → ů, np. *los* > *lůse* í → e, np. *zajíc* > *zaječe*, ě → í, np. *medvěd* > *medvídek*, zmiany ich iloczasu, np. *had* > *hádě* oraz dyftongizacji, np. *holub* > *holoubě*.

Nazwy istot młodych tworzone są również sufiksalnie poprzez dodanie przyrostka -če, np. *srna* > *srnče*, niekiedy poszerzony o głoskę tematową /í/ lub /á/.

Formy supletywne tworzą m.in. rzeczowniki: *pes* > *štěně*, *svině* > *sele*, *ovce* > *jehně*, *kráva* > *tele*.

Nazwy istot młodych tworzone są również poprzez dodanie sufiksu deminutywnego -ko rozszerzonego o interfiks -át-, np. *tygr* > *tygřátko* lub niekiedy regularnym zdrobnieniem, np. *tygr* > *tygřík*.⁸⁷

7.4. Dystrybucja i funkcja pragmatyczna nazw istot młodych w języku czeskim.

Najszerszą dystrybucję mają derywaty z formantem -e oraz -ě. Dotyczy to głównie publicystyki, tekstów specjalistycznych oraz beletrystyki. Derywaty z tymi formantami są tworzone w języku czeskim od niemal każdego żywotnego rzeczownika.

Szeroką dystrybucję spróbuję zaprezentować na przykładzie derywatu *štěně*:

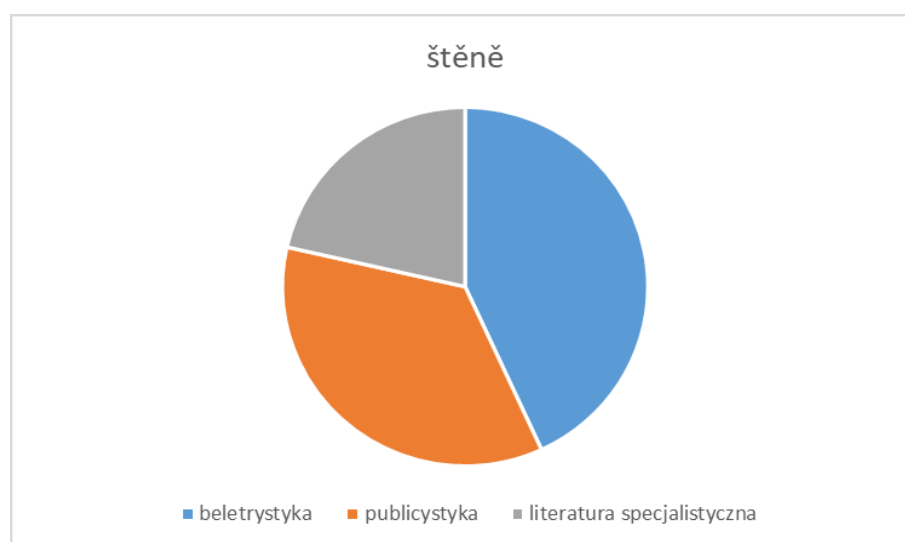
Kontekst lewy	KWIC SYN2020	Kontekst prawy	Typ tekstu
<i>Rozhlédl se vprav , pak vlevo a vzal</i>	<i>štěně</i>	<i>do rukou.</i>	<i>beletrystyka młodzieżowa</i>
<i>Navíc bude - li dítě chodit do školičky pro</i>	<i>štěňata</i>	<i>, něco se naučí štěně, ale přiučí se i jeho malý průvodce</i>	<i>publicystyka</i>
<i>Vím , že existují různé druhy krmení pro</i>	<i>štěňata</i>	<i>, mám ale obavu i z případných alergií.</i>	<i>publicystyka</i>

⁸⁷ Štícha, F. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov Část 1*. Praha: Academia, s. 580-584.

<i>Existují různé možnosti , jak policisté nabydou</i>	štěně	<i>. Jedna možnost je z chovné stanice PČR.</i>	literatura specializyczna
<i>Výrok knížete Lučanů o tom , že po vítězné válce dá ženám Čechů utratit jejich děti a místo nich jim přiloží k prsu</i>	štěňata	.	literatura specializyczna
<i>(...) pokud nenatrefili na nějakého odpadlíka od smečky anebo na</i>	štěně	<i>zatonulé v lese.</i>	beletrystyka

Formy deminutywne występują w języku czeskim znacznie rzadziej i najczęściej ich użycie ograniczone jest do tekstów beletrystycznych oraz publicystycznych. W oparciu o wyniki z korpusu SYN2020 poniżej przedstawię proporcję występowania w różnych typach tekstów form regularnych oraz deminutywnych.

štěně - łączna ilość wyników: 867	
beletrystyka	374
publicystyka	307
literatura specjalizyczna	186

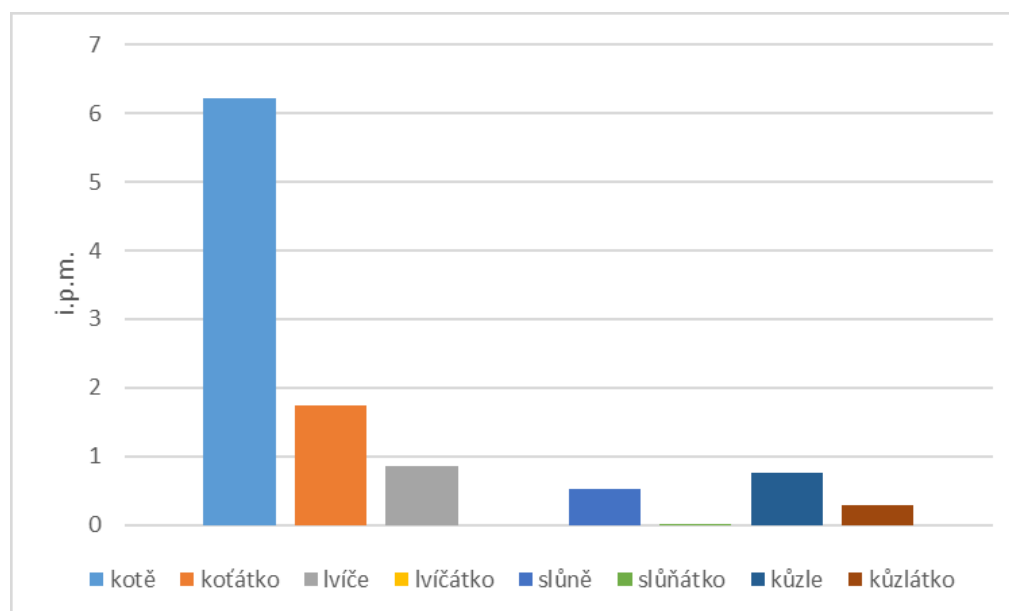

štěňátko - łączna ilość wyników: 106	
beletrystyka	46

publicystyka	45
literatura specjalistyczna	15

Formy deminutivne znacznie rzadziej pojawiają się w literaturze specjalistycznej od tych tworzonych regularnie. Mają one również dużo niższą częstotliwość występowania co zaprezentuję na poniższych przykładach w oparciu o dane z korpusu SYN2020.

Pomimo znacznej dysproporcji w dystrybucji form regularnych i deminutivnych, istnieją w języku czeskim formy posiadające jedynie formę zdrobniałą. Należą do nich m.in.:

*divočátko, zebřátko, kapřátko, gazelátko, buvolátko, krysátko*⁸⁸. Nazwy te dotyczą zwierząt odległych człowiekowi /użytkownikowi języka czeskiego/ w aspekcie emocjonalnym oraz użytkowym.

Nazwy opisujące człowieka poza samym wyrazem *člověk* i supletywną formą określającą istotę młodą, czyli *dítě*, tworzone są bardzo rzadko i można ilustrować je na pojedynczych przykładach, np. *Cikán > Cikáně*.

7.5. Porównanie derywatów nomina juvenium w języku polskim i czeskim.

W zakresie tworzenia nazw istot młodych obserwuje się bardzo duże podobieństwo pomiędzy językiem czeskim i polskim. W obydwu językach nazwy istot młodych tworzone są poprzez formanty regularne oraz deminutywne. W języku polskim istnieje trzeci formant, który na potrzeby porównania nazwałam formantem nieregularnym ponieważ najczęściej występuje u innych kategorii słotwórczych.

Formant	Język polski	Język czeski
regularny	- ę	- e / - ě
deminutywny	- (ą)ko	- (át)ko
nieregularny	- ak	✘

Nazwy istot młodych najczęściej tworzone są od nazw zwierząt, choć dużo bardziej produktywny w tym zakresie jest język czeski. W języku polskim nie istnieją bowiem derywaty nomina juvenium utworzone od nazw owadów czy bezkręgowców, np. *dżdżownica > ✘ dżdżowniczę/dżdżowniczątko*. Formy takie istnieją jednak w języku czeskim, np. *žížala > žížale*.

W języku polskim i czeskim nazwy młodych płazów najczęściej wyrażane są formami supletywnymi, np. pol. *žaba > kijanka*, cz. *žába > pulec* ze względu na ich postać larwalną po której przeobrażaniu osobnik jest już dojrzały.

Nie tworzy się również nazw młodych ryb ze względu na odmienną postać narybku od osobnika dorosłego.

Zarówno regularnie, jak i deminutywnie tworzone są nazwy ssaków, np. pol. *kot > kocię/kociątko*, cz. *kočka > kotě/kotátko*, ptaków, np. pol. *bocian > bocianię/bocianiątko*, cz.

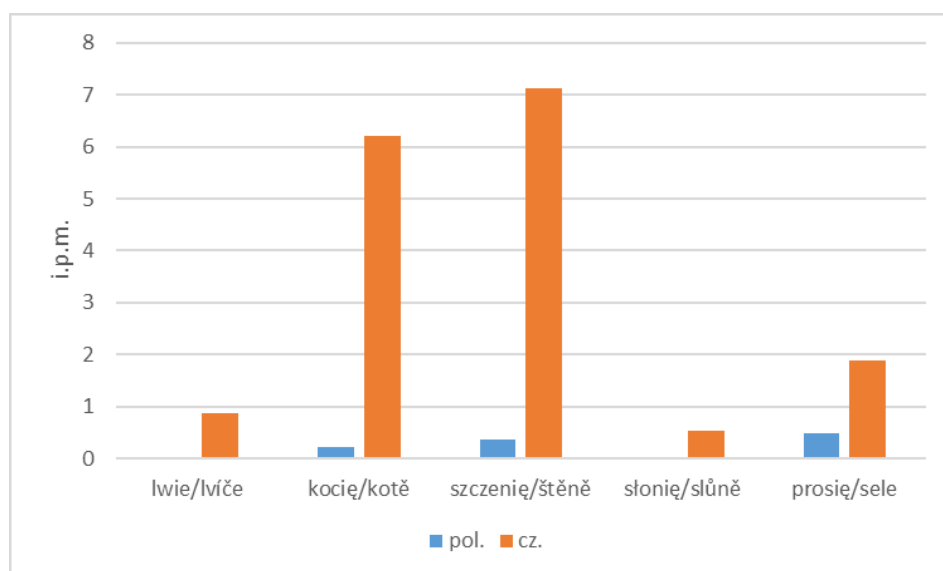
⁸⁸ Štícha, F. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov Část 1*. Praha: Academia, s. 585.

čáp > *čápě/čápátko* i większości gadów, np. pol. *žółw* > *žółwię/žółwiatko*, cz. *želva* > *želvě/želvátko*.

Derywaty nomina juvenium utworzone od nazw określających człowieka poza wyrazem pol. *dziecko* cz. *dítě* są niezwykle rzadkie. Niedojrzałość człowieka wyrażają już nieproduktywne derywaty nazw pokrewieństw /por. 2.2.9./.

Jedynymi pojedynczymi przykładami derywatów nomina juvenium są te utworzone od nazw ludzi, którzy doświadczyli swoistego ostracyzmu, np. pol. *Żyd* > *Żydzię*, cz. *Žid* > *Židě*, pol. *Murzyn* > *Murzynie/Murzyniatko*, cz. *Cikán* > *Cikáně*.

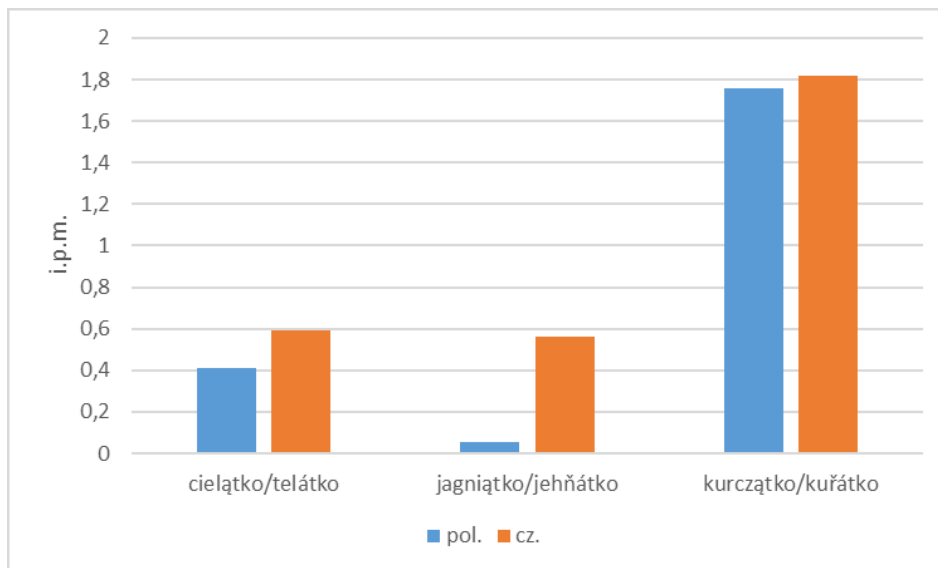
Pomiędzy językami występuje duża asymetria w zakresie dystrybucji formantów regularnych i deminutywnych. Znacznie częstsze są formanty regularne w języku czeskim, niż w polskim, co przedstawię na poniższych przykładach w oparciu o dane z NJKP i korpusu SYN2020.

Inaczej przedstawia się proporcja dystrybucji form deminutywnych. Nazwy zwierząt, które nie pozostają w bliskim związku w aspekcie emocjonalnym i użytkowym z użytkownikami języka czeskiego mają zerową frekwencję w korpusie SYN2020, np. *liščátko*, *lvičátko*, *tygřátko* lub pojawiają się w pojedynczych akapitach, np. *vlčátko*. Nazwy zwierząt pozostające w bliskim związku z użytkownikami języka.

Ze względu na homonimię nazw istot młodych tworzonych w języku polskim nieregularnym sufiksem **-ak** niemożliwym jest przedstawienie tejże kategorii derywatów na przykładach nazw zwierząt będących w bliskim związku z użytkownikami języka polskiego, np. *kot*, *pies*, *świnia*. Aby przedstawić wyrównaną proporcję dystrybucji derywatów nomina

juvenium tworzonych poprzez formanty deminutywne wybrałam wyrazy: pol. *kura* > *kurczak/kurczątko*, *krowa* > *cielak*⁸⁹/*cielątko*, *owca* > *jagniątko* oraz cz. *kuřátko*, *telátko*, *jahňátko*.

W przypadku derywatów nomina juvenium utworzonych od nazw zwierząt pozostających w bliskim kontakcie z użytkownikami języka nie występuje znacząca asymetria w częstotliwości używania form utworzonych deminutywnie.

⁸⁹ Pomimo, iż słownik języka polskiego podaje drugą definicję derywat *cielak*, czyli. pot. «młody, nierozgarnięty, głupawy chłopak» spośród 78 wyników w NJKP został w tym kontekście użyty jedynie raz i nie wpływa to na wartość i.p.m.

Zakończenie.

Przeprowadzone badania wykazały, że derywaty modyfikacyjne w języku polskim oraz czeskim wykazują zarówno duże różnice, jak i podobieństwa w zakresie ich tworzenia, dystrybucji oraz pełnionej funkcji pragmatycznej w obydwu językach.

Nazwy żeńskie, w obydwu językach tworzone z wysoką regularnością z użyciem sufiksu **-ka**, w zakresie ich dystrybucji wykazują znaczną asymetrię spowodowaną pejoratywnością nazw żeńskich w języku polskim, której nie obserwuje się w języku czeskim.

Nazwy zgrubień wykazują największą nieregularność w zakresie tworzenia, zwłaszcza w języku czeskim. Funkcję pragmatyczną tych derywatów łatwiej zaprezentować w odniesieniu do języka polskiego, ponieważ w języku czeskim ta może być ilustrowana na pojedynczych przykładach ze względu na bardzo ograniczoną dystrybucję tej kategorii.

Największe podobieństwo pomiędzy językiem polskim i czeskim, zarówno w zakresie tworzenia, jak i dystrybucji oraz funkcji pragmatycznej, wykazują derywaty należące do kategorii *nomina deminutiva*. Obydwa języki cechują się wysoką regularnością w zakresie ich tworzenia oraz bardzo wysoką frekwencją występowania w języku. Derywaty te w obydwu językach mogą pełnić identyczne funkcje pragmatyczne.

Nazwy istot młodych w obydwu językach tworzone są w więcej niż jeden sposób. Derywaty utworzone regularnie mają znacznie szerszą dystrybucję w języku czeskim niż w polskim, w którym zostały wyparte sufiksem **-ak** oraz formami deminutywnymi.

Podsumowując, największe podobieństwa w zakresie tworzenia, dystrybucji oraz możliwych funkcji pragmatycznych wykazują *nomina deminutiva*.

W zakresie tworzenia i dystrybucji największe różnice zaobserwowano u grupy *nomina augmentativa*.

Ze względu na dystrybucję i funkcję pragmatyczną największe różnice wykazują *nomina feminativa*, które w odniesieniu do sposobu tworzenia wykazują bardzo duże podobieństwo, ponieważ w obydwu językach tworzone są regularnie z użyciem niemal identycznych sufiksów.

Wykaz skrótów.

abs. - absolute frequency (ilość wyników w korpusie)

i.p.m. - instances per million (ilość wyników na milion haseł)

KWIC - keyword in context (słowo kluczowe w kontekście)

pol. - język polski

cz. - język czeski

por. - porównaj

Bibliografia.

Źródła pisane:

1. Bąk, P. (1977): *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
2. Čermák, F. (2012): *Morfematika a slovtvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny.
3. Długosz-Kurczabowa - Dubisz, S. (1999): *Gramatyka historyczna języka polskiego. Słowotwórstwo*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Wydawnictwo Dydaktyczne Wydziału Polonistyki.
4. Długosz-Kurczabowa, K. (2006): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
5. Dokulil, M. (1986): *Tvoření slov v češtině [w:] Mluvnice češtiny*, Praha: Academia.
6. Filar, D. (2013): *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
7. Filipec, J. - Daneš, F. - Machač, J.- Mejstřík, V., (2016): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, red. Filipec, J. - Daneš, F. - Machač, J.- Mejstřík, V. Praha: Academia.
8. Grzegorzczkova, R. (1982): *Zarys słowotwórstwa polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
8. Grzegorzczkova, R. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
9. Hauser, P. (1980): *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
10. Havránek, B. (1980): *Mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
11. Kreja, B. (1985): *Wybrane zagadnienia polskiego słowotwórstwa*. Gdańsk: Dział Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego. Naukowe.
12. Saussure, F. (1996): *Kurz obecné lingvistiky*. Praha: Academia.

13. Šmilauer, V. (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství.
14. Štícha, F. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov. Část I*. Praha: Academia
15. Szymczak, M. (1978): *Słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
16. Váša, P.-Trávníček, F. (1946): *Slovník jazyka českého*. Praha: Fr. Borový.
17. Zima, J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině. Studie lexikologická a stylistická*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd.

Žródla internetowe:

1. Dokulil, M. *Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce*. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=4471> (dostup: 23.02.2022)
2. Kłosińska, K. (2016): *Żeńskie nazwy stanowisk i zawodów*. “Poradnia Językowa PWN”. <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Zenskie-nazwy-stanowisk-i-zawodow:17039.html#:~:text=Przyk%C5%82adem%20s%C4%85%20cho%C4%87by%20%C5%BCe%C5%84skie%20odpowiedniki,nie%20stosuje%20ich%20w%20og> (dostup: 26.04.2022)
3. Hlubinková, Z. (2010): *Jména nedospělých dětí a neprovdaných dcer v českých nářečích* [w:] *Linguistica Brunensia* 58, 2010, 1–2, s. 253. https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/115040/1_LinguisticaBrunensia_11-2010-1_15.pdf?sequence=1 (dostup: 31.02.2022)
4. Stanowisko Rady Języka Polskiego. https://www.rjp.pan.pl/index.php?option=%20com_content&view=article&%20id=1359:stanowisko-rady-jzyka-polskiegow-%20sprawie-eskich-form-nazw-zawodow-i-tytuow (dostup: 19.04.2022)
5. Malinowski, M. (2011): *Ortografia polska od II połowy XVIII wieku do współczesności. Kodyfikacja, reformy, recepcja*. <https://sbc.org.pl/Content/93088/doktorat3218.pdf> (dostup 31.07.2022)

6. Piotr Peżik (2012): *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Narodowy Korpus Języka Polskiego* (Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B (red.)). 2012. Wydawnictwo PWN. <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>
7. Tomáš Machálek (2014): *KonText – rozhraní pro vyhledávání v korpusech*. FF UK, Praha. <http://kontext.korpus.cz>
8. Křen, M. – Cvrček, V. – Henyš, J. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Kovářiková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M.: SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2020.
<https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2020>
9. Křen, M. – Cvrček, V. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Kovářiková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M.: Korpus SYN, verze 10 z 22. 2. 2022. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2022. https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn_v10 (dostup: 02.08.2022)